

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Кобзарь Ангеліна Володимирівна

**ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ НУШ**

Спеціальність: 013Початкова освіта

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

_____ А. П. Колишкіна

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної
і початкової освіти

«___» _____ 2021 року

Виконавець:

_____ А. В. Кобзарь

«___» _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ	7
1.1. Психолого-педагогічні дослідження екологічної освіти та виховання особистості.....	7
1.2. Сутність екологічної компетентності як наукової категорії.....	19
1.3. Система формування екологічної компетентності в процесі реалізації природничої освітньої галузі.....	29
Висновки до розділу 1.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ НУШ.....	40
2.1. Формування екологічної компетентності в шкільній практиці у процесі реалізації природничої освітньої галузі.....	40
2.2. Методика формування екологічної компетентності у процесі реалізації природничої освітньої галузі.....	51
2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження.....	61
Висновки до розділу 2.....	64
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Екологічна проблема охопила за своїми масштабами і значимістю всю планету, тож стала глобальною. Особливістю сучасної екологічної кризи є те, що техногенні впливи переплітаються з природними процесами, вони підсилюються або послаблюються ними. З іншого боку, і природні процеси (повені, землетруси тощо) у багатьох випадках підсилюються техногенними чинниками.

У пошуках шляхів вирішення екологічних проблем світова громадськість об'єднує свої зусилля з метою збереження навколишнього середовища. Країни-учасниці Конференції ООН зі сталого розвитку «Ріо+20: Майбутнє, якого ми хочемо» звернули увагу світової громадськості на погіршення екологічного стану. Усвідомлення взаємозалежності людини і природи також знайшло відображення в ідеях освіти сталого (екологічно збалансованого, гармонійного) розвитку, десятиліття якого проголошено ООН. Окремі риси і складові екологічної компетентності визначені у «Концепції екологічної освіти України» «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді», Законі України «Про освіту», концепції НУШ. Так, відповідно до Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87, метою природничої освітньої галузі є формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку загальних положень екологічної освіти й окремим аспектам цієї проблеми стосовно початкової школи присвячено низку психолого-педагогічних праць. Так, А. Захлебний [30],

В. Дерев'янка [21], Н. Пустовіт [61], С. Глазачев[15] дали методологічне трактування ряду принципових положень екологічної освіти, зробили значний внесок у розробку її мети, завдань і принципів, визначили шляхи реалізації її змісту.

У розвитку теорії та практики екологічного виховання учнів початкової інколи значна роль належить працям Є. Гріньової, Т. Тарасової, С. Білоус, В. Мелашта інших учених, які розробили загальні підходи до відбору змісту, форм і методів екологічної освіти в початковій школі. Систематизація знань екологічного змісту, їх адаптація до умов початкової школи здійснена А. Плешаковим, Г. Ковальчук, Л. Нарочною.

Оскільки екологічна культура є системним утворенням, процес її формування повинен здійснюватися комплексно, з урахуванням важливості кожного складового її компоненту і його впливу на всі сфери особистості.

У цьому аспекті залишається недостатньо розробленою проблема комплексного підходу до екологічного виховання молодших школярів. Наприклад, такі елементи змісту екологічної освіти, як способи практичної екологічно орієнтованої діяльності та розвиток емоційно-оцінних реакцій не передбачені навчальними програмами для початкової школи і часто не враховуються педагогами-практиками у виховному процесі. Це спричиняє розрив між теоретичними знаннями учнів, їх емоційно-ціннісним ставленням до природи та діяльністю й поведінкою в природі. У результаті нехтування комплексним підходом до формування екологічної компетентності молодших школярів педагогічні зусилля виявляються марними, оскільки освітній процес орієнтується не на цілісний розвиток особистості як об'єкт виховання, а лише на окремі її властивості та риси.

Аналіз практики сучасної початкової школи показує, що потенційні можливості молодших школярів використовуються не повною мірою. Тому низький рівень екологічних знань, умінь та навичок екологічно орієнтованої діяльності переважної більшості учнів залишається одним із головних недоліків

екологічної освіти і виховання у діяльності сучасної початкової школи. Наступною причиною низького рівня знань молодших школярів є їх безсистемність, неструктурованість, відсутність зв'язків у загальній схемі освітнього процесу початкової школи. Вирішення цієї проблеми вбачаємо у розширенні методики формування екологічної компетентності школярів у процесі реалізації природничої освітньої галузі НУШ.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці форм і методів формування екологічної компетентності учнів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі НУШ.

Відповідно до мети визначені *завдання дослідження*:

1. З'ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та в освітній практиці; уточнити сутність поняття «екологічна компетентність» стосовно учнів початкових класів.
2. Розширити та удосконалити форми і методи формування в учнів початкових класів екологічної компетентності.
3. Провести педагогічну діагностику сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити результативність запропонованих форм і методів формування екологічної компетентності у процесі реалізації природничої освітньої галузі.

Об'єкт дослідження є процес формування екологічної компетентності учнів початкових класів.

Предмет дослідження – форми і методи формування екологічної компетентності учнів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі НУШ.

Для досягнення мети магістерської роботи було використано комплекс таких *методів*: теоретичні – вивчення та аналіз педагогічної, методичної та

психологічної літератури з проблеми дослідження, фахових періодичних видань; спостереження за освітнім процесом; емпіричні – анкетування, тестування; методи математичної статистики – реєстрація, визначення середніх величин.

Наукова новизна полягає у розширенні форм та методів формування екологічної компетентності; удосконаленні методики дослідження сформованості екологічної компетентності стосовно учнів початкової школи.

Уточнено, що «екологічна компетентність» – це здатність особистості до ситуативної діяльності в соціальному та природному середовищі, за якої набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення, виконувати відповідні дії, нести відповідальність за прийняті рішення, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля.

Практична значущість дослідження полягає в можливості використання результатів дослідження у практичній діяльності вчителів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі НУШ; у позакласній роботі з метою формування екологічної компетентності.

Апробація результатів та публікації. Основні теоретичні та практичні результати дослідження висвітлено у доповідях на науково-практичних конференціях: IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи» (м. Суми, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, 28 квітня 2021 року); II студентська науково-практична конференція «Нова українська школа: Стратегії розвитку особистості» (м. Мукачів, Сумський державний університет, 13 лютого 2021 року); та у двох публікаціях «Формування екологічної компетентності учнів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі НУШ», «Експериментальна перевірка формування екологічної компетентності молодших школярів у процесі реалізації природничої освітньої галузі»

Структура роботи. Дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (78 найменувань), 9 додатків. Загальний обсяг роботи – 101 сторінка, 70 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

1.1. Психолого-педагогічні дослідження екологічної освіти та виховання особистості

Гострота і драматичність сьогодення зумовлена великомасштабним, всезростаючим соціально-економічним впливом на навколишнє середовище, що призводить як до глобальних, так і до локальних негативних його змін, поступового руйнування механізму цілісного функціонування біосфери в планетарному масштабі. Тому подальше зростання негативних тенденцій у взаємодії суспільства і природи може призвести до знищення людської цивілізації.

Підтвердженням інтенсивного насування екологічної кризи, а за нею і екологічної катастрофи, є комплекс екологічних проблем, успадкованих Україною. Забруднені повітря, ґрунти та водойми, значною мірою вичерпані природні ресурси, змінені внаслідок антропогенного втручання природні ландшафти, падіння чисельності і скорочення ареалів розповсюдження тварин і рослин - риси екологічної кризи, яка значно поглибилась у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС. Ці обставини разом із складними соціально-економічними умовами є причиною погіршення демографічної ситуації в Україні: погіршення здоров'я, скорочення життя населення, зниження народжуваності.

У сучасній Україні на кожного жителя припадає 150 кг токсичних речовин, близько 100 м забруднених стічних вод, радіонуклідами вражено 12% орних земель, кількість померлих перевищує кількість народжених, чисельність населення зменшується щороку майже на один відсоток [50, 244]. При цьому тривалість життя в Україні в середньому становить близько 66 років (у Швеції –

80, у Польщі – 74 роки). За таких умов, щоб вижити в повному розумінні цього слова, україні необхідна екологічна просвіта всього населення, підготовка фахівців-екологів для усіх народногосподарських галузей, рівнів, регіонів, держави загалом, формування екологічної культури суспільства, виховання громадян з цілісним екологічним світоглядом і високим рівнем екологічної свідомості. Причиною і наслідком цих екологічних проблем є людина. Її нераціональна та незбалансована діяльність у довкіллі зумовила екологічну кризу, водночас, саме вона разом з іншими живими організмами є жертвою цієї кризи.

У зв'язку з цим постала нагальна потреба переглянути ставлення людини до довкілля, гармонізувати взаємовідносини суспільства і природи. Вирішити ці проблеми покликані екологічна освіта та виховання. Ліквідація екологічної безграмотності певної частини суспільства вимагає здійснення комплексної системи виховних заходів. Особлива роль у зміні світоглядних цінностей, подоланні екологічного невігластва як необхідної умови переходу суспільства до стійкого екологічного розвитку, належить освіті, зокрема, екологічній, яка нині постає у вигляді своєрідної «реакції-відповіді» суспільства на негативні прояви антропогенного втручання в природу.

Упродовж двох останніх десятиріч проблеми освіти в галузі навколишнього середовища знаходяться в центрі уваги й обговорюються на національному та міжнародному рівнях. Спеціалістами ЮНЕСКО та ЮНЕП, що працюють у галузі екологічної освіти, розроблено систему заходів у рамках Міжнародної освітньої програми з питань навколишнього середовища. У цій програмі вперше відзначений глобальний та загальнолюдський характер екологічної освіти.

Теоретико-методологічні засади екологічної освіти та виховання, що склалися упродовж значного історичного періоду, знайшли відображення в ідеях вітчизняних і зарубіжних вчених та педагогів. Останніми десятиріччями з'явилися психолого-педагогічні праці, у яких автори розробляють як загальні

положення екологічної освіти та виховання, так і окремі аспекти проблеми, що стосуються цього процесу в початковій школі.

Аналіз різних аспектів екологічної освіти (сутності, змісту, мети, завдань) знайшов своє відображення в роботах А. Галєєвої, С. Глазачева, І. Захлебного, І. Зверєва, В. Крисаченка, М. Мінаєвої, Г. Пустовіта, Н. Пустовіт й багатьох інших учених.

Існує низка підходів щодо визначення суті екологічної освіти. Спільним у них, на нашу думку, є розуміння її як системи взаємозв'язаних засобів, форм і методів впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування в неї відповідних знань, ціннісних орієнтацій, установ та принципів поведінки у довкіллі.

Так, В. Крисяченко розуміє екологічне виховання як цілеспрямований процес формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого і ціннісного ставлення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа – людина» [38, с.32-37].

Зміст екологічної освіти і виховання, шляхи та способи її реалізації у освітньому процесі початкової школи визначаються загально-визнаними міжнародною співдружністю принципами з урахуванням як глобальних, так і національних тенденцій розвитку педагогічної науки, освіти і культури.

Найбільш цілісне методологічне трактування ряду принципових положень екологічної освіти та виховання належить І. Зверєву. Учений зробив вагомий внесок у розробку мети, завдань і принципів, обґрунтував ряд теоретичних положень екологічної освіти та виховання, провідними ідеями яких є єдність екологічної освіти з вихованням і політехнічною освітою, урахування міжпредметних зв'язків, краєзнавчого підходу у вивченні природи, науковості і доступності матеріалу, що вивчається тощо. Так, І. Зверєв зазначає, що мета екологічної освіти (формування екологічної культури особистості) досягається

шляхом розв'язання низки освітніх завдань:

1.Засвоєння провідних ідей, основних понять і наукових фактів, які визначають оптимальний вплив людини на природу відповідно до її законів.

2.Розуміння різнобічної цінності природи як джерела матеріальних і духовних сил суспільства. Розвиток здатності оцінювати стан навколишнього середовища.

3.Оволодіння прикладними знаннями, практичними вміннями та навичками раціонального природокористування.

4.Свідоме дотримання норм і правил поведінки в природі, розвиток здатності передбачати можливі наслідки своїх впливів на неї в усіх видах суспільно-трудової діяльності.

5.Розвиток потреби у спілкуванні з природою, прагнення до її пізнання в єдності з морально-естетичними переживаннями.

6. Активізація природоохоронної діяльності, її пропаганда [30].

Значна роль у розробці теоретичних концепцій побудови системи змісту екологічної освіти, визначенні шляхів її реалізації належить І. Захлебному. Він обґрунтував необхідність принципово нового підходу до екологічної освіти, з'ясував важливі педагогічні умови, що забезпечують її реалізацію як цілісного міждисциплінарного процесу. Три сфери прояву виділяє І. Захлебний щодо відповідального ставлення до природи: культура індивідуальної поведінки; активна участь у виконанні суспільно-корисної праці щодо захисту, догляду і покращення навколишнього середовища; пропаганда сучасних ідей охорони природи. Автор акцентує увагу на тому, що відповідальне ставлення до природи передбачає дотримання особистістю моральних вимог за переконаннями, а не через страх, моральні чи матеріальні санкції. Він виділив екологічні уміння і навички, необхідні для вивчення навколишнього середовища, дотримання норм поведінки в природі, виконання суспільно корисної діяльності і пропаганди ідей з її охорони [30].

Екологічна освіта XXI століття, стверджується в Концепції екологічної освіти в Україні, стала необхідною складовою гармонійного екологічно безпечного розвитку [62]. Концепція екологічної освіти України як елемент концепції гармонійного розвитку держави набуває сьогодні ваги актуального і важливого державного документа.

Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних проблем сучасної України.

Екологічна освіта як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України, екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту.

Реформування екологічної освіти та виховання має здійснюватися з обов'язковим врахуванням екологічних законів, закономірностей, наукових принципів, що діють комплексно в біологічній, технологічній, економічній, сферах. Глибоким опануванням екологічними знаннями, формуванням екологічного мислення, свідомості і культури мають бути охоплені громадяни всіх категорій, вікових груп і сфер діяльності.

Головними складовими системи екологічної освіти та виховання мають бути її формальна й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: різнобічна підготовка громадян, здатних визначати, розуміти й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду, загальнолюдських досвіду й цінностей.

Детермінантами системи освіти та виховання є суспільні цінності. Проте

панування в суспільстві утилітарної психології, на жаль, не може не позначитися на ціннісних параметрах ставлення особистості до природи. Навіть наукові знання, здобуті задля прагматичних цілей, реалізації власних потреб, стають бездуховними, а отже, не можуть складати основу екологічно доцільної поведінки та діяльності у довкіллі [12].

Погляд людини на природу крізь призму власної найвищої й унікальної цінності значно віддаляє її від усвідомлення природи як самоцінності, руйнує духовно-культурні основи розвитку екологічної культури. Лише за умови врахування всіх потенційних можливостей виховного впливу природи на особистість є можливість концентровано виявити її самоцінність, яка забезпечується цілісними знаннями про природу [38; 40]. Ціннісний аспект змісту екологічної освіти та виховання є провідним у формуванні бережливого ставлення особистості до природи.

Серед цінностей природи належне місце займає естетична цінність, яка визначається категорією прекрасного та виразного. Естетична цінність природи пов'язана з іншими цінностями. Так, зумовлюючи морально-ціннісний підхід до проблем взаємодії з природою, вона породжує такі моральні норми, як добро (сприяння розвитку життя та його збереженню), зло (байдуже, безпідставне знищення життя), альтруїзм (безкорисливість співчуття та співпереживання, здатність до самообмеження заради блага природи) тощо [7].

Будучи підкріпленою моральними нормами поведінки та заборонами, система естетичних цінностей утворює екологічні імперативи у моральній свідомості молодших школярів, а саме:

- природа – найвища абсолютна цінність буття, творець життя, тоді як людина в сучасному суспільстві є гарантом і запорукою її збереження;
- ставлення до себе визначається ставленням людини до природи;
- збереження природи;
- збереження унікальності та неповторності навколишнього світу, свого власного життя і життя як феномену Всесвіту [12].

Тому «...цінності, ціннісні орієнтації важливі, необхідні для педагогів, учителів не лише своїм конкретним змістом, а й як засіб існування моральності – форми свідомості й особливого типу взаємовідносин» [12; 4]. Тоді ознайомлення учнів з моральними зразками стосунків людини з природою має здійснюватися, передусім, через залучення їх до конкретних дій і вчинків у природі.

У зв'язку з цим «основним об'єктом і предметом екологічного виховання має стати суб'єктивне, індивідуальне відображення соціальної цінності природи у свідомості вихованця» [12; 75]. Водночас екологічне виховання є ефективним лише за умови, коли воно здійснюється з урахуванням специфіки і можливостей учнів початкових класів.

Проте суть екологічної освіти та виховання не зводиться лише до засвоєння певної суми екологічних знань. Необхідний перехід цих знань у переконання. У такому разі засвоєні знання та норми стають внутрішніми регуляторами поведінки. Звичайно, у молодшому шкільному віці екологічні знання ще не можуть виступати імперативом поведінки дитини, тому в даному випадку мова йде про сформованість не екологічної культури учня, а лише її основних елементів.

Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях.

Пріоритетом загальної середньої екологічної освіти є особистісна орієнтація, що передбачає створення таких умов, за яких природа стає особистісною цінністю для кожного школяра. Такий підхід здійснюється на трьох ступенях відповідно до віку дітей, обсягу та рівня їх знань і досвіду, психологічних особливостей.

Ефективним засобом формування екологічної культури є екологізація шкільної освіти, яка передбачає включення екологічних аспектів, що пов'язані з основним матеріалом, до складу практично всіх навчальних дисциплін. В основу процесу екологізації повинні бути покладені дидактичні, психологічні, етичні та методичні принципи.

Таким чином, враховуючи результати аналізу низки наукових досліджень щодо екологічного виховання учнів початкової ланки навчання, можемо стверджувати, що пріоритетними завданнями в цій галузі є такі:

- формування уявлення про цілісність світу природи на основі образно-емоційного та раціоналістичного його сприйняття;
- розкриття основних властивостей і закономірностей навколишнього світу природи;
- розкриття зв'язків та залежностей у системі «людина – природа» та роль людини у підтриманні їх для збереження життя на землі;
- формування сенсорних еталонів і навичок поведінки у природі;
- розвиток активності школярів шляхом вивчення ними народної творчості;
- формування потреби в екологічно орієнтованій діяльності.

Єдність суспільства і природи в діалектичному розумінні означає їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Природа є основою існування людини, основним джерелом задоволення її потреб, матеріалом, предметом і засобом її діяльності та умовою її реалізації. З іншого боку, природа є не лише «умовою і основою існування людського суспільства, але й сама зумовлена рівнем розвитку останнього»[8]. Саме людська діяльність є суттєвим фактором, що впливає на природні зв'язки і відношення. Щоб оптимізувати взаємодію суспільства і природи, необхідні знання механізмів прояву і розвитку цих протиріч.

Екологічна освіта в педагогічній теорії та практиці розглядається як складова загальної освіти і реалізується на основі комплексного розв'язання проблем виховання підростаючого покоління. Значна роль у вирішенні завдань

екологічної освіти та виховання належить початковій школі.

Методологічною основою екологічної освіти та виховання є положення про розвиток і цілісність природи у сфері життя, єдність природи і суспільства, визнання первинності законів природи як основи регулювання технічного прогресу, розуміння природи як складної, багатоаспектної, динамічної системи, що саморозвивається, і де всі явища та матеріальні утвори тісно пов'язані між собою. Важливими є положення про опосередковане ставлення людини до природи через сукупність виробничих відносин, про необхідність гуманізації та гармонізації взаємовідносин суспільства з природою, про виховну функцію природи і про те, що формування особистості неможливе без її орієнтації на конкретні цінності в суспільстві та особистому бутті.

У процесі екологічного виховання відбувається формування особистості на основі засвоєння нею елементів матеріальної та духовної культури, соціального досвіду. При цьому педагог повинен завжди бачити кінцеву ціль освіти, її глобальну мету – становлення всебічно, гармонійно розвиненої особистості. Звичайно, ступінь наближення до цієї мети на різних етапах різний. Стосовно початкової ланки освіти визнання пріоритетів розвитку всебічно, гармонійно розвиненої особистості в процесі екологічного виховання означає, що в змісті і методичному забезпеченні відображено прагнення створити найкращі умови для цілеспрямованого розвитку фізичних, психічних та духовних якостей дитини.

Основним завданням екологічного виховання нової української школи є:

- оволодіння науковими знаннями про взаємозв'язок природи, суспільства та людської діяльності;
- розуміння різноманітних цінностей природи для суспільства загалом та кожної людини зокрема;
- засвоєння норм правильної поведінки в природному середовищі,
- формування потреби у спілкуванні з природою.

У сім'ї та в школі з дитинства слід формувати свідомий та дбайливий

підхід до природи за умови активного формування екологічної культури та накопичення систематичних знань у цій галузі. Екологічна освіта та виховання – це психолого-педагогічний процес, який орієнтований на формування знань людини про наукові основи природи, необхідні переконання та практичні навички, певну спрямованість та активну життєву позицію у галузі охорони, збереження та вдосконалення природних цільових ресурсів. Відповідальна роль екологічної свідомості належить початковій школі, яка є однією з перших ланок у вихованні людини-громадянина.

Здійснюючи екологічне виховання учнів початкових класів, учитель повинен поставити такі завдання:

- формувати елементи наукових знань про основні фактори навколишнього середовища у розвитку диких тварин та взаємозв'язок та взаємозалежність;
- розвивати здатність класифікувати природу на основі спостереження та аналізу способу життя в природі;
- викликати цікавість та інтерес до пізнання природи, описуючи її предмети та явища в народній творчості (прислів'я, приказки, прикмети, вірші, легенди, вірування, казки, перекази, звичаї, ритуали);
- актуалізувати знання та практичний досвід предків у різних видах діяльності на природі (гра, робота, навчання);
- ознайомити дітей з перлинами народної мудрості, які вчать їх берегти природу.

Формування екологічної компетентності учнів початкових класів повинно поєднуватися з екологічним вихованням. І це може бути успішно виконано у такій формі навчання, як гра. Навчально організована ігрова діяльність формує досвід, дозволяє досягти свого повного самовираження, активності та свободи дій, належним чином поєднаних з вимогами взаємної поваги, знанням навколишнього середовища, відчуттям краси природи та її гармонії, розвитком почуття любові та турботи про свої предмети.

Пізнавальні ігри найкраще відповідають потребам розвитку творчих навичок учнів початкових класів. Основна їх характеристика полягає в тому, що пізнавальні завдання приховані. Граючись, дитина не вірить, що навчання тут відбуватиметься само собою. Дітей захоплюють ігри з малюнками, головоломки про рослини і тварин, вікторини.

Головна роль учителя – виховати дітей у культуру та допомогти їм зрозуміти Всесвіт. Важливо усвідомити, що природа – це не лише предмет людської практики, а й предмет безкорисливого спостереження та захоплення.

Тому доцільно проводити уроки захоплюючого характеру з цікавими завданнями оціночного та творчого характеру: музичні та пластичні імпровізації; словотворення; робота з природним матеріалом.

Дітям початкової школи дуже важливо зрозуміти, про що говорить учитель. Тому необхідно використовувати наочний та демонстраційний матеріал, який спонукає дітей до навчання та викликає позитивні емоції. Без інтересу, здивування, радості неможливо успішно вчитися в початковій школі. Для того, щоб зацікавити дітей, необхідно дібрати додатковий матеріал до кожної теми. Це можуть бути тематичні презентації: «Птахи та тварини України», «Рослини Батьківщини», «Заповідні куточки України», «Калина – моя Україна» тощо.

Екскурсії є доречними і включають освітні та розвиваючі цілі, а також суспільно корисну працю дітей. Наприклад, виготовлення гербарію, збір лікарських рослин.

Екологічний матеріал повинен бути різноманітним за змістом: природним, історичним, літературним, географічним, етнографічним. Основними його джерелами є природознавство та науково-популярна і художня література, довідники, місцеві журнали, Інтернет тощо. Цей процес є складним і тривалим, і передумови його ефективності виходять за рамки підручника. Поступово діти вчаться самостійно вибирати матеріал для уроків. Вони готують цікаву інформацію про екологію України, про національні свята, про життя тварин і

рослин. Популярні різноманітні виставки з малюнками та фотографіями на різні теми. Такі виставки мають високий освітній потенціал для учнів.

Сутність екологічної освіти дає змогу закласти основу екологічної культури дитини через відкриття її світу, його цілісності та різноманітності, а також сприяє створенню нової Людини, яка зрозуміла б характер проблеми, включала відносини в системі «людина – природа» [3].

Детальний аналіз наукових праць фахівців з проблеми дослідження надав можливість констатувати, що екологічна компетентність є складовою екологічної освіти, екологічного виховання та екологічної культури. Для визначення ключових понять дослідження користуємось визначенням Т. Можаровська, яка під екологічною освітою розуміє «безперервний процес освіти, спрямований на засвоєння систематизованих знань про навколишнє середовище, умінь і навичок природоохоронної діяльності, формування загальної екологічної культури» [51].

На думку Г. Пустовіт, «екологічне виховання – це процес формування гуманного, відповідального, бережливого ставлення людини до природи як унікальної цінності; утвердження у поглядах, переконаннях, моральних установах принципів раціонального природокористування, готовності до самообмеження і природоохоронної діяльності» [60, с. 95–102].

Актуальним у контексті дослідження є підхід В. Крисаченка до трактування поняття екологічної культури як цілепокладаючої діяльності людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованої на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів [38, с. 7].

Отже, екологічна культура, освіта і виховання – це категорії, які відображають повну етапність у формуванні людської особистості.

1.2. Сутність екологічної компетентності як наукової категорії

Поняття компетентності є більш широким утворенням, ніж знання, уміння й навички. Водночас рівень компетентності особистості не може бути зведений лише до набуття певної сукупності знань, досвіду, цінностей тощо. Так, В. Подоляк вказує, що «компетентність» належить до сфери умінь та якостей особистості й формується на основі опанування змісту програмного матеріалу, набуття певного життєвого досвіду у суспільстві [60].

Екологічна компетентність – це індивідуальна і колективна (суспільна) здатність усвідомлювати нерозривний зв'язок кожної окремої людини і всього людства загалом з цілісністю і відносною незмінністю природного середовища існування людини, усвідомлення необхідності використання цього розуміння у практичній діяльності, вміння і звичка діяти стосовно природи, не порушуючи зв'язок і колообіг природного середовища, сприяти їхньому поліпшенню для життя нинішнього і майбутніх поколінь людей [19, 30].

Формування екологічної компетентності відбувається у процесі екологічної освіти й відповідно покликане слугувати провідником екологічної культури у змісті освіти, створює мотивацію для ціннісної орієнтації у навчальних конструктах.

Для визначення поняття екологічної компетентності беремо за основу підхід В. Кудрик, який трактує екологічну компетентність як «здатність особистості до ситуативної діяльності в соціальному та природному середовищі, за якої набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення, виконувати відповідні дії, нести відповідальність за прийняті рішення, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля»[39, с.36].

Н. Ткачова зазначає, що екологічна компетентність як психолого-педагогічна категорія може розглядатися як «сектор» життєвої компетентності, який стосується широкого спектру взаємодії особистості і навколишнього середовища [69].

У психолого-педагогічній літературі екологічна компетентність розглядається як:

- прояв екологічної культури в її «зоні відповідальності» («зоною відповідальності» є та частина довкілля, у якій кожна конкретна людина здійснює власну діяльність і тому може реально впливати на її стан);

- здатність особистості до ситуативної діяльності у побуті і природному оточенні, коли здобуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в уміння приймати рішення і виконувати адекватні дії, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля;

- здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної діяльності.

Екологічну компетентність можемо розглядати як складову екологічної культури, яку в сучасній філософській і педагогічній літературі трактують по-різному. Так, приміром, І. Зверев вважає, що найважливішими показниками екологічної компетентності є природознавча освіченість та визнання дитиною морально-естетичної і пізнавальної цінності природи. Вона передбачає наявність у людини певних знань і переконань, готовність до дії, а також її «практичні дії, що узгоджуються з вимогами бережливого ставлення до природи» [30, с. 46], характеризує «рівень ставлення людини до природи» [30, с. 38], виступаючи «регулятором відносин людини і природи» [30, с. 49].

У «Концепції екологічної освіти України» найголовнішим завданням екологічної освіти визначено формування екологічної компетентності, що передбачає:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності й універсальності;

- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складноорганізованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях, уміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження [62].

Вихідним положенням у дослідженні змісту і структури екологічної компетентності є твердження про те, що знання, уміння й відповідні цінності є джерелом змісту освіти взагалі. Виходячи з цього, екологічна компетентність є джерелом змісту екологічної освіти. У моделі соціального досвіду екологічної компетентності, А. Галєєва й М. Курок виділяють такі складові:

- 1) уже здобуті суспільством знання про систему «природа – людина – суспільство» і місце людини в цій системі;
- 2) досвід здійснення відомих способів діяльності в галузі навколишнього середовища, що втілюється в уміннях і навичках особистості;
- 3) досвід творчої, пошукової діяльності у розв'язанні нових екологічних проблем, що виникають перед суспільством;
- 4) досвід ставлення до світу природи, один до одного, тобто система емоційної, вольової, моральної, естетичної вихованості.

Знання виконують кілька функцій у формуванні екологічної компетентності: онтологічну (створюють уяву, у тому числі й теоретичну, про навколишній світ); орієнтувальну (вказують напрям і спосіб екологічно доцільної діяльності); оцінювальну (визначають систему ідеалів та норми ціннісних відношень суспільства стосовно природи).

Згідно з таким розумінням до категорії «екологічна діяльність» відносимо лише ті дії школяра, які обумовлені його потребами в екологічно орієнтованій діяльності в природі за умови усвідомлення її цінності. Якщо ж цього не відбувається, мова йде лише про екологічні дії. За таких умов процес формування екологічної компетентності має бути спрямований на таке:

а) формування потреб особистості, адекватних потребам суспільства в галузі взаємодії з природою;

б) формування умінь і навичок, що дозволяють реалізувати ці потреби у відповідній діяльності.

Таким чином, від того, які саме за змістом потреби набудуть форми саморозвитку, залежить повноцінне формування особистості, а справа виховання полягає в тому, щоб керувати цим процесом [67].

Між різними компонентами змісту екологічної освіти існують тісні взаємозв'язки і взаємозумовленості. Так, знання є основою для діяльності. Діяльність, у свою чергу, дає можливість використовувати знання в якості способів пізнання і емоційно-ціннісного освоєння світу природи.

Спільним у наукових працях багатьох дослідників щодо розкриття екологічної компетентності особистості є визнання пріоритетності екологічних знань.

Беручи за основу матеріалістичне розуміння процесу формування знань, педагоги, психологи та філософи починають розгляд проблеми із загальних уявлень. Уявлення є найпершими елементарними узагальненнями.

З приходом дитини до школи світ починає сприйматися на більш глибокому, якісно новому рівні. Виявлення різних властивостей предметів і

явищ природи, порівняння їх, знаходження в них ознак подібності та відмінності дає можливість об'єднувати схожі предмети у групи. Унаслідок такої складної розумової роботи (аналізу, синтезу, абстрагування, групування або класифікації предметів) утворюються поняття [78].

Наукові поняття, сформовані у свідомості учнів, становлять основу їх знань і світогляду. Чим глибший рівень розкриття сутності явищ відтворює система екологічних знань школярів, тим ґрунтовніше формується їх світогляд.

Проте сутність екологічної освіти та виховання не зводиться лише до освоєння учнями певної суми екологічних знань – необхідний перехід цих знань у переконання. Лише в такому разі вони стають імперативом їх поведінки.

Екологічні переконання, що ґрунтуються на міцних світоглядних знаннях, тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, впливають на напрям мислення, зумовлюють поведінку особистості.

Існує кілька визначень поняття «переконання». На думку К. Марглагової, переконання – це система мотивів особистості, які спонукають її чинити у відповідності зі своїми поглядами, принципами, світоглядом [48]. Так О. Грошовенко пропонує розглядати переконання як інтелектуально обґрунтоване, емоційно пережите, морально усвідомлене ставлення до дійсності, яке стало внутрішньою основою поведінки людини, керівництвом до дії. В основі переконань лежить впевненість в істинності знань, ідей, суджень, ідеалів [20].

Отже, екологічні переконання – це глибоке визнання істинності своїх знань про єдність природи та суспільства, місце і роль людини в цій єдності, недопустимість порушення зв'язків, які забезпечують її цілісність. Вони формуються на основі етичних знань та принципів моралі, у яких знайшли відображення загальнолюдські моральні принципи. Вони надають активності світогляду, стають стрижнем поведінки, керівництвом до діяльності в природі. Між переконаннями, знаннями та практичною діяльністю існують взаємозв'язки та взаємозалежності.

Складність залежностей між знаннями, переконаннями і практичною

діяльністю як елементами діяльності, що взаємно впливають, необхідно постійно враховувати в процесі екологічного виховання.

Вивчення педагогічної, психологічної та філософської літератури з цієї проблеми дозволило визначити інший підхід у визначенні змісту та структури екологічної компетентності. Так, наприклад, Ігнатуша, А., Ляшенко К вважають, що екологічна компетентність є зовнішнім виявом екологічної свідомості [31].

Останнім часом у психолого-педагогічній літературі обґрунтовано декілька підходів до визначення сутності поняття «екологічна свідомість».

Так, В. Горощенко визначає екологічну свідомість як складний духовний елемент екологічної культури, який є відображенням в ідеальних сферах (поняттях, судженнях, законах, теоріях і науках) взаємних зв'язків біологічних організмів і людського суспільства з навколишнім природним середовищем [16].

На різних рівнях формування змісту екологічної освіти світогляд має різне значення. Так на теоретичному рівні світогляд може виступати в якості обґрунтування підходу до змісту екологічної освіти. На рівні навчального предмета світогляд виступає як комплекс ідей, які необхідно засвоїти. На рівні навчального матеріалу він проявляється у відборі певних фактів та інших видів знань.

Беручи до уваги, що екологічна компетентність є складним системним утворенням, яке характеризується єдністю інтелектуального, емоційно-ціннісного та правового компонентів, необхідно виявити систему критеріїв та їх показників, у яких відображаються основні ознаки досліджуваної якості.

Критерієм сформованості інтелектуального компоненту екологічної компетентності є характер екологічних знань про цілісність світу природи. Його показниками можуть бути такі: а) особливості відтворення знань; б) системність знань; в) характер здійснення розумових операцій; г) обсяг засвоєних екологічних знань.

Отже, узагальнюючи сказане вище, слід відзначити, що екологічна компетентність особистості існує і розвивається в єдності та взаємозв'язку всіх

елементів як цілісна система. Вона передбачає наявність у людини певних знань, переконань, ціннісних орієнтацій, готовність до діяльності, а також її практичні дії, що узгоджуються з вимогами бережливого ставлення до природи. Саме вона виступає регулятором взаємовідносин між суспільством і природним оточенням.

Увесь процес розвитку та становлення екологічної компетентності особистості учня початкових класів можна розглядати як розгортання цілісної органічної системи, усі компоненти якої взаємопов'язані і передбачають розвиток інших.

Змістовий аналіз екологічної компетентності дозволяє констатувати, що цілісність її розвитку забезпечена специфікою функціонування її складових. Відображаючи у своїй сутності цілісність усебічного розвитку особистості, екологічна культура в той же час є фактором, що сприяє такому розвитку.

Ідея цілісності в екологічній компетентності учнів початкових класів реалізується на основі інтеграції таких основних підходів:

- цілісності педагогічної системи;
- цілісності змісту освіти;
- цілісності педагогічних технологій, що проявляється в єдності інтелектуальних, емоційно-ціннісних та правових аспектів пізнання світу природи.

Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що організовувати екологічне виховання учнів початкових класів необхідно таким чином, щоб методи та прийоми екологічної освіти сприяли переведенню у світогляд учня соціально-екологічних орієнтирів знання, ідеалів, цінностей, правил та норм поведінки в навколишньому середовищі. Усі ці особливості екологічної культури і мають бути враховані при аналізі стану проблеми в практиці початкової школи та побудові структури екологічної освіти й виховання.

Нова українська школа дає можливість формувати конкурентноспроможну особистість, формувати підприємницьку особистість, яка породжує інноваційні ідеї.

Формування екологічної культури підрастаючого покоління є одним із найважливіших завдань сьогодення. Виховання у дітей відповідальності за природу – це складний і довготривалий процес. Результатом має бути не лише набуття відповідних знань та вмінь, а й розвиток навичок та бажання активно захищати та покращувати навколишнє середовище.

Основою формування явища культури є унікальність явища особистості як універсальної одиниці думки. Екологічна культура визначає спосіб взаємовідносин людини з навколишнім середовищем.

На думку В. Сергєєвої та О. Семенюка, екологічна компетентність є по суті своєрідним кодексом поведінки, на якому базується екологічна діяльність. Екологічна компетентність складається з екологічних знань, когнітивних та морально-естетичних почуттів та переживань, заснованих на взаємодії з природою, екологічно доцільної поведінки в навколишньому середовищі [65].

Екологічна компетентність розглядається як важлива сфера в роботі навчальних закладів. Водночас є можливість підвищити ефективність використання різноманітних форм і методів роботи, що спонукають дітей до самостійної роботи.

До найважливіших форм організації праці, спрямованих на формування екологічної компетентності учнів початкових класів, зокрема належать:

1. Екологічні екскурсії та спостереження, під час яких досліджується навколишнє середовище, щоб отримати уявлення про довкілля, місцевість, екологічну ситуацію та присутність тварин і рослин. Можна дослідити всі живі або неживі тіла (грунт, гірські породи, воду тощо).

2. Уроки доброзичливості та мислення на природі, екологічні бесіди з проміжними розділами, дозована історія на екологічні теми. Це передбачає міждисциплінарний характер роботи (наприклад, вивчення сезонних змін у природі в курсі «Наука»; на уроках позакласного читання). У цій галузі слід використовувати справжній потенціал різних дисциплін: математика створює умови для розвитку навичок кількісного визначення природних об'єктів, основи

здоров'я та фізична культура на ефективному рівні закріплюють основні знання дітей про своє тіло, своє здоров'я та здоровий спосіб життя (харчування, контроль температури, гігієнічні норми). Тренінг розширює знання учнів про практичну роль природних матеріалів у житті людини, різноманітність робіт, формують здатність поводитися з тілами природи та виробами з них тощо.

3. Екологічні гуртки.

4. Обговорення та відтворення ситуацій (включаючи моральні рішення): «Діти зібрали великий букет конвалій у лісі. Лісник розсердився на них. Чому?» «Діти принесли із собою безпорадного кролика. Що ти їм скажеш?»

5. Кількісний експеримент універсального значення: експерименти з вимірюванням величин, параметрів, що характеризують явища навколишнього середовища та ілюструють кількісне вираження закономірностей; експериментальне вивчення екологічних технологій тощо.

6. Екологізація середовища проживання, що задовольняє бажання кожної дитини «знайти друга» - тварину чи рослину (створення зимового саду як найбільш сприйнятливої форми екологічного оформлення шкільних інтер'єрів).

7. Екологічні акції, дні (тижні) екологічної творчості, екологічні свята та конкурси.

8. Насадження дерев, квітів, овочів, догляд за ними та створення «Панорами добрих справ».

9. Зелено-блакитний патруль (у початковій школі - на ділянці шкільного містечка, де діти ходять за картою, складеною вчителем, до об'єктів, які необхідно охороняти).

10. Клуб натуралістів, лабораторія юного еколога, складання екологічних карт та стежок, ведення фенологічних природних календарів.

11. Відвідування та створення екологічних музеїв, виставок та композицій («Ліс – друг людини», «Простори аборигенів», «Багатство надр нашої землі») - головна умова формування екологічної культури дітей та почуття особистої відповідальності підростаючого покоління за стан природи. Цю роботу можна

проводити з використанням різних методів – способів впливу на свідомість, волю, почуття та поведінку учня, за допомогою яких відбуваються певні зміни у розвитку якостей учня, формуванні його переконань, почуттів, навичок, поведінки тощо.

Дидактична гра є одним із найпоширеніших методів навчання та виховання учнів початкових класів, оскільки дозволяє успішно вирішувати навчальні завдання. У той же час учитель може швидко створити радісну атмосферу спілкування, спонукати учнів активно брати участь у засвоєнні певних ідей та понять, розуміти явища та брати участь у навчально-ігровій діяльності.

Змаганням може бути як вся гра, так і окремі моменти, фази, фрагменти. На змаганнях учасників завжди оцінюють (як правило, у балах). Тому важливо звертати увагу на еквівалентність завдань та об'єктивність оцінки.

У початковій школі існують різні типи екологічних ігор:

а) рольові, засновані на моделюванні соціального змісту природоохоронної діяльності;

б) симуляція, за допомогою якої можна відстежувати роль кожного компонента системи та моделювати ефекти антропогенного впливу на біоценози (гра «водна екосистема»), показувати ланцюгове живлення (гра «екологічна піраміда», «ноосфера»);

в) конкурентоспроможна, стимулює активність її учасників у придбанні та демонстрації екологічних знань, умінь та навичок (КВК, аукціони, вікторини, «поле чудес»);

г) подорожі-ігри, з якими діти можуть відвідувати будь-яку точку світу.

Важливо мати обов'язкову практичну орієнтацію в галузі екологічних знань. Це тісно пов'язано з вихованням у дітей екологічної культури, екологічних стереотипів поведінки, усвідомлення ролі людини у перетворенні та збереженні навколишнього середовища.

1.3. Система формування екологічної компетентності в процесі реалізації природничої освітньої галузі

Ціннісне ставлення до природи в початковій школі формується у процесі екологічного виховання і виявляється в таких ознаках: усвідомленні функцій природи в житті людини, самоцінності природи; почутті особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатності особистості гармонійно співіснувати з природою; поводитися компетентно, екологічно безпечно; критичній оцінці споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, появи екологічної кризи; умінні протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активній участі у практичних природоохоронних заходах: здійсненні природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посиленому екологічному просвітництві. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологічна компетентність є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

Ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості. Учням початкових класів властиве непрагматичне ставлення, що ґрунтується на суб'єкті фіксації, коли природні об'єкти стають «значущими іншими»; посилюються мотиви спілкування з природою.

Аналіз педагогічної літератури, присвяченої екологічному вихованню учнів початкових класів, а також практика роботи початкових шкіл показали, що проблема методів екологічного виховання, як і проблема методів навчання і виховання в цілому, у дидактиці і теорії виховання залишається недостатньо розробленою. Тому доцільно проаналізувати особливості використання основних методів екологічного виховання у процесі навчальної діяльності учнів початкових класів.

За основу реалізації змісту такого виховання ми використали класифікацію методів Лозова В., Троцько Г. [44]. У рамках цієї класифікації слід використовувати всі запропоновані в науці і практиці методи екологічного виховання, із застосуванням засобів народних традицій ставлення до природи.

Таку рамках пояснювально-ілюстративного методу можна повідомляти учням інформацію про навколишнє середовище і народні традиції ставлення до природи за допомогою усного слова (розповідь, пояснення), друкованого слова (підручник, додаткова література), наочних посібників (картини, схеми, натуральні природні об'єкти), практичного показу способів діяльності у природі (догляд за рослинами на пришкольній ділянці, догляд за тваринами у живому куточку тощо). При цьому діти слухають, дивляться, читають, спостерігають, співвідносять нову інформацію про природні об'єкти з раніше засвоєною і запам'ятовують. Користуючись цим методом, доводимо до свідомості учнів зміст, суть і значення народних традицій ставлення до природи.

Для формування в учнів навичок і вмінь, а водночас і для досягнення другого рівня засвоєння знань, учителю необхідно спрямовувати діяльність школярів на неодноразове відтворення здобутих раніше знань про народні традиції ставлення до природи (репродуктивний метод) [72, с.28].

У рамках методу проблемного викладу вчитель може визначати перед учнями проблему, сам її вирішувати, але при цьому показувати шлях вирішення в його суперечностях, розкривати хід думки [15]. Цей метод дає можливість учителю показати учням зразки наукового знання природи, наукового вирішення проблем взаємозв'язку між неживою і живою природою, а учням – стежити за ходом думки, логікою доказу і засвоювати знання про цілісність природи.

Безпосереднім результатом проблемного викладу буде засвоєння способу і логіки вирішення даної проблеми або даного типу проблем, але ще без уміння застосовувати їх самостійно.

Наприклад, за допомогою цього методу вчитель може пояснити учням другого класу під час вивчення теми «Нежива і жива природа» суть таких

народних прикмет: «Ластівки літають низько – перед дощем», «Риби вискакують з води і ловлять комах – на дощ». Учитель ставить перед учнями проблему: чому птахи перед дощем спускаються нижче до землі, а риби вискакують із води?

Проблемний виклад учителю доцільно будувати на науковому матеріалі: перед дощем значно підвищується вологість повітря, крила комах зволожуються, стають важкими, і вони спускаються нижче до землі. Комахами живляться птахи і риби. Тому перед дощем птахи літають низько над землею, а риби вискакують із води, щоб зловити комах. Таким чином учитель переконує учнів у цілісності природи.

У рамках частково-пошукового, або евристичного методу вчитель може спрямувати діяльність школярів на самостійне виконання окремих кроків до пошуку знань про природні об'єкти [42, с. 100-103]. Наприклад, за допомогою цього методу у третьому класі на уроці «Підсумки спостережень за неживою і живою природою та працею людей (весняний сезон)» учитель може розібрати з учнями прислів'я: «Квітень – з водою, травень – з травою». Передусім учителю слід звертатися до спостережень самих учнів, до вже набутих знань, життєвого досвіду. Діти мають висловлювати свої судження: чому ж, коли у квітні багато вологи, то у травні виростають розкішні трави. Усі відповіді учнів учитель має узагальнити і зробити висновок про взаємозв'язки у природі, про залежність росту і розвитку рослин від атмосферних опадів.

Застосовуючи дослідницький метод, необхідно враховувати його основну мету – навчити учнів самостійно пізнавати природу [23,с.96]. Доцільно пропонувати такі завдання, які б забезпечували творче застосування основних знань про природу при вивченні інтегрованого курсу «Я досліджую світ», оволодіння рисами творчої діяльності, поступове зростання складності природознавчих проблем. Природно, що в навчальному процесі дослідницькі завдання потребують тривалого часу. Тому цей метод рекомендуємо вчителям використовувати переважно в позакласній роботі.

Можна запропонувати наступну класифікацію методів екологічного виховання учнів початкових класів у процесі реалізації природничої освітньої галузі:

1. Пояснювально-ілюстративні: бесіда, пояснення, розповідь.
2. Репродуктивні: завдання екологічного змісту; спостереження за сезонними змінами у природі; опорні схеми; варіативні завдання.
3. Проблемного викладу: пояснення, спостереження, бесіда.
4. Частково-пошукові: загадки, ребуси, кросворди, вікторини, цікаві вправи, фенологічні спостереження, опорні схеми.
5. Дослідницькі: спостереження за сезонними змінами у природі, перевірка народних прикмет про взаємозв'язки в природі шляхом спостережень проблемні завдання [39, с.39–40].

Розрізнення окремих методів формування екологічної компетентності має важливе значення для розуміння й організації різних видів діяльності учнів. Проте це не означає, що в реальному навчальному процесі ці методи необхідно відокремлювати один від одного, навпаки, їх доцільно реалізовувати в поєднанні, паралельно один одному.

Важливо підкреслити, що протягом уроку методи формування екологічної компетентності необхідно змінювати, чергувати залежно від змісту, мети вивчення теми, рівня підготовки учнів.

Аналіз передового педагогічного досвіду, представленого у публікаціях, дав змогу виокремити деякі підходи до формування екологічної компетентності учнів початкових класів. Їх можна умовно назвати «теоретичним» і «практичним».

Теоретичний підхід «виявляється в методичних розробках формування екологічних знань та екологічної свідомості» [29, с. 32]; практичний – «спрямовує увагу на особливості формування екологічних умінь та виявляється в екскурсіях, іграх та інших прийомах екологічного виховання» [22, с. 39].

Проаналізуємо основні аспекти цих підходів до екологічного виховання учнів початкових класів у їхніх конкретних виявах.

Робота за всіма напрямками виховання чуйності до природи в учнів початкових класів вдало поєднується у грі. Значення гри для виховання у молодших школярів естетичної чуйності до природи визначається можливостями гри у розвитку чуттєвої сфери дитини. Так, прийняття ігрової ролі потребує занурення в уявну ситуацію, використання чуттєвого досвіду.

Наприклад, прийняття ролі якоїсь тварини спирається на ознайомлення з її зовнішнім виглядом, особливостями поведінки, звучанням голосу, умовами життя. За відсутності таких знань школяр, прийнявши роль, змушений буде звернути увагу на ті властивості, на які раніше не зважав, але які мають суттєве значення для вирішення ігрової задачі. Таким чином, гра сприяє розвитку в учнів початкових класів уміння розрізняти зовнішні виразні властивості природи [69, с. 61-62].

Якщо пропонується роль мало знайомого об'єкта, спостереження за яким неможливе найближчим часом, учень творчо переробляє отриману, а також наявну в чуттєвому досвіді інформацію. Подібна творча праця сприяє народженню образів, які дещо відрізняються від реальних об'єктів і є інтуїтивним відкриттям нового, незнаного в природі. Так збагачується чуттєвий досвід учня. Реальні стосунки, що складаються між гравцями, викликають переживання реальних почуттів, потребу в розумінні станів іншої людини чи об'єкта природи, вияв співчутливих реакцій у взаєминах з іншим. Під час гри почуття, які виникли на основі спілкування з іншими людьми, сприйняття художніх образів, об'єктів і явищ природи, часто переводяться в певну дію. Подібна дія може виступати як вияв естетичної чуйності, а також як засіб її формування [12, с. 42]. Проте значний потенціал гри в еколого-естетичному вихованні учнів початкових класів може реалізуватися лише за відповідної спрямованості роботи педагога. Ефективність використання гри з метою виховання в учнів початкових класів естетичної чуйності до природи залежить

також від системи подачі ігрового матеріалу.

Для успішного формування екологічної компетентності учнів початкових класів необхідно вичленувати екологічний потенціал кожного навчального предмета. Основну роль при цьому слід відвести природничій освітній галузі, під час вивчення якої необхідно закласти наукову основу природоохоронної діяльності дітей.

Уже в початкових класах слід підвести дітей до думки, що людина – невід’ємна складова частина природи, що вона, розвиваючись та задовольняючи свої потреби, впливає на навколишнє середовище. Причому цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Доцільно на уроках я досліджую світ навести приклади і показати, що в результаті безвідповідального ставлення до природи знищено ліси на значних територіях, суттєво скоротилася чисельність багатьох видів тварин, птахів і рослин, деякі – навіть повністю зникли [24, с. 13].

Оскільки для учнів початкових класів найдоступнішим є емоційно-естетичне сприйняття природного середовища, то педагогу необхідно знайти способи злиття емоційних почуттів у ставленні до природи з пізнавальними завданнями щодо її вивчення і практичними діями з охорони [45].

Вивчаючи фізичні, хімічні, біологічні закони, явища і процеси, сучасне промислове і сільськогосподарське виробництво, учні отримують знання про допустиме антропогенне навантаження на навколишнє середовище і, як наслідок, про можливі зміни в ньому [4, с. 22]. Головне в цьому – зрозуміти, що суспільство, отримуючи від природи речовину, енергію, інформацію, наносить їй шкоду. Саме тому вплив людської діяльності на природу не повинен перевищувати певну межу, оскільки за нею в природі настають незворотні зміни, що згодом призводять до екологічних катастроф.

Активною формою організації природоохоронної діяльності учнів 1–4 класів є екскурсії, під час яких у них формуються позитивні установлення, навички спостережливості, орієнтації у позитивних і негативних явищах в природному середовищі, емоційно-естетичного сприйняття відповідальності за

її стан. Під час сезонних екскурсій у природу, акцентуючи увагу дітей на характерних ознаках кожної пори року, доцільно формувати почуття прекрасного, любов до рідного краю, навички грамотної поведінки в природі, оцінки позитивних і негативних дій людей стосовно навколишнього середовища [2, с.8–9].

Ідея оптимізації взаємовідносин людського суспільства і природи може бути дуже вдало розкрита на конкретному матеріалі під час вивчення природничих дисциплін. Природничі науки створюють необхідну теоретичну базу для розвитку в учнів загальної цілісної картини світу з єдністю і різноманітністю зв'язків між живою і неживою природою [3].

З позиції оптимізації взаємодії суспільства і природи, у школі слід вивчати основи виробництва: раціональне використання природних ресурсів як мінерального, так і біологічного походження (добування, зберігання, перевезення), принципи соціально нешкідливих технологій, роботу технічних комплексів і систем щодо захисту середовища від забруднення [57, с.5].

Природнича освіта повинна бути спрямована на «осмислення процесу «гуманізація техніки», переходу від ідеалу підкорювача природи, який всі сили природи ставить собі на службу, до нового ідеалу людини, яка хоче зберегти біологічну рівновагу, розуміючи, що вона є частиною природи, і їхнє майбутнє взаємопов'язане і взаємозалежне» [9, с.22]. Такий підхід потребує не тільки засвоєння навичок ефективної виробничої діяльності, а й виховання почуття відповідальності за її наслідки. У зв'язку з цим потрібно говорити про засвоєння учнями екологічної культури виробництва.

Екологічні знання природничого циклу дають знання про захист довкілля від забруднення промисловими і побутовими відходами. Забруднення атмосфери сьогодні – один із найважливіших факторів, що обмежують життя і діяльність людини.

Формування екологічної компетентності учнів здійснюється як у навчальному процесі, так і у позакласній діяльності. Педагогічною наукою

визначені основні принципи екологічного виховання учнів і формування їх екологічної компетентності. До них належать:

- принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіку розвитку провідних ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення;

- принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової, базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів;

- принцип єдності інтелектуального й емоційно-вольового компонентів у вивченні і поліпшенні учнями навколишнього середовища;

- принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі [72, с.33].

У позакласній роботі екологічне виховання здійснюється за такими напрямками:

- озеленення населених пунктів і внутрішнє озеленення школи;
- лісорозведення й охорона лісів;
- боротьба з ерозією ґрунтів;
- охорона водоймищ і рибних запасів;
- охорона і приваблювання птахів;
- відновлення ареалів лікарських рослин;
- турбота про збереження великих та малих річок, очищення джерел тощо. [12, с.40].

Сформованість понять та уявлень про довкілля визначається такими чинниками:

- усвідомлення краси природи як унікального явища та її функцій в житті людини;
- пізнавального інтересу до природи;

- необхідності гармонійного співіснування людини та природи, відповідального ставлення до неї;
- дбайливого ставлення до природи в традиціях українського народу;
- ставлення до рослин та тварин на засадах білетики.

Природоохоронна діяльність здійснюється у таких формах позаурочної діяльності: шкільні лісництва, садівництва, мисливські господарства, зелені і голубі патрулі, санітарні загони захисту довкілля, групи «швидкої допомоги» звірам і птахам, натуралістичні гуртки, клуби, наукові товариства, екологічні експедиції та екскурсії, екологічні стежки тощо.

Позаурочна робота в усіх її проявах націлена на розвиток інтересу дітей до пізнання природи, застосування ними знань на практиці, формування дослідницької діяльності в цілому.

Ефективність позаурочної роботи з формування екологічної компетентності учнів значною мірою залежить від зв'язку її змісту з краєзнавчим матеріалом. Наявність такого зв'язку виключає елементи випадковості у виборі тематики позакласних занять, забезпечує наукову основу проведеної роботи [71].

У наукових дослідженнях А. Захлебного визначено три лінії взаємодії позакласних занять з краєзнавчим матеріалом: пізнавальна, ціннісна та діяльнісна. Пізнавальна взаємодія обумовлена єдністю змісту екологічної освіти. Знання, отримані на уроці, поглиблюються в позакласній роботі шляхом спостережень навколишнього середовища, читання літературних джерел, перегляду телевізійних передач тощо. У процесі розвитку знань формується їх оцінка учнями.

Підвищенню ефективності формування екологічної компетентності сприяє її тісний зв'язок з традиційним народним вихованням любові до природи. Народна виховна мудрість з колиски плекала в кожній дитині відчуття гармонії природи і людини. Дітей змалку привчали висаджувати і дбайливо доглядати городні та зернові культури, кущі, дерева, бережливо ставитись до птахів, диких

звірів, комах та плазунів, розуміти природу як живий всеохоплюючий організм, що живе за власними законами, яких ніколи не можна порушувати.

Висновки до розділу 1

Відповідно до завдань нашого дослідження в першому розділі проаналізовано стан проблеми формування екологічної компетентності в учнів початкових класів у психолого-педагогічній літературі.

Різні підходи щодо визначення суті екологічної освіти об'єднує спільне розуміння її як системи взаємозв'язаних засобів, форм і методів впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування в неї відповідних знань, ціннісних орієнтацій, установ та принципів поведінки у довкіллі.

Аналіз наукової літератури надав можливість констатувати, що екологічна компетентність є складовою:

- екологічної освіти як безперервного процесу освіти, спрямованого на засвоєння систематизованих знань про навколишнє середовище, умінь і навичок природоохоронної діяльності, формування загальної екологічної культури;

- екологічного виховання – процесу формування гуманного, відповідального, бережливого ставлення людини до природи як унікальної цінності; утвердження у поглядах, переконаннях, моральних установках принципів раціонального природокористування, готовності до самообмеження і природоохоронної діяльності;

- екологічної культури як цілепокладаючої діяльності людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованої на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів.

Уточнено, що екологічна компетентність – це здатність особистості до ситуативної діяльності в соціальному та природному середовищі, за якої набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення, виконувати відповідні дії, нести відповідальність за прийняті рішення, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля.

Завдяки аналізу проблеми дослідження та сутності вихідного поняття визначено форми і методи (екологічні акції та проєкти, природоохоронні інтелектуальні аукціони, бесіда, пояснення, спостереження, опорні схеми, вікторини, цікаві справи тощо) формування екологічної компетентності, що мають важливе значення для розуміння й організації різних видів діяльності учнів. Проте це не означає, що в реальному навчальному процесі ці методи необхідно відокремлювати один від одного, навпаки, їх доцільно реалізовувати в поєднанні, паралельно один одному. Важливо підкреслити, що протягом уроку методи формування екологічної компетентності необхідно змінювати, чергувати залежно від змісту, мети вивчення теми, рівня підготовки учнів.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ НУШ

2.1. Формування екологічної компетентності в шкільній практиці у процесі реалізації природничої освітньої галузі

Упродовж 2020–2021 н. р. на базі Сумської спеціалізованої школи I – III ступенів № 9 був проведений констатувальний етап експерименту. У дослідженні взяло участь 68 осіб: 30 учнів 3-А класу, 33 учні 3-Б класу та 5 учителів-класоводів.

Аналіз та оцінка реального стану формування екологічної компетентності учнів початкових класів у діючій системі навчання є метою дослідження.

Завдання констатувального етапу експерименту полягали в тому, щоб:

1. Визначити компоненти і рівні сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів.
2. Вивчити стан сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів.
3. Здійснити аналіз роботи вчителів початкових класів щодо формування екологічної компетентності учнів початкових класів.

На підставі з'ясування сутності поняття «екологічної компетентності учнів початкових класів» і врахування особливостей молодшого шкільного віку визначено такі *компоненти* сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів:

- когнітивний (знання про об'єкти і явища природи, взаємозв'язок і залежність між компонентами живої і неживої природи);
- емоційно-ціннісний (прагнення до збереження об'єктів природи; захоплення об'єктами живої та неживої природи; уміння бачити красу природи);

– діяльнісний (практичні уміння дбати про об’єкти природи; навички екологічної поведінки).

Виділено наступні рівні екологічної компетентності: високий; середній; нейтральний; низький. Надаємо детальну характеристику рівням сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів.

Високий рівень. Учні цієї групи мають ґрунтовні знання про об’єкти та явища природи, норми та правила поведінки в природі, усвідомлюють зв’язки в природі, розуміють цілі екологічної поведінки. У діях таких учнів прослідковується систематичне прагнення до збереження об’єктів природи; вони отримують задоволення від спілкування з об’єктами природи, ставляться до них як до суб’єктів взаємодії. Такі учні активно виявляють позитивні емоції щодо природи та стійкий інтерес до природних об’єктів. Для учнів характерні вміння та навички, спрямовані на збереження природи, безпосередню участь у примноженні природних об’єктів; свідоме зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному житті.

Середній рівень. Представники цієї групи добре знають об’єкти і явища природи, норми та правила поведінки в природі, водночас недостатньо усвідомлюють зв’язки в природі та цілі екологічної поведінки. Учні мають прагнення до збереження об’єктів природи залежно від ситуації; отримують задоволення від спілкування з об’єктами природи; ставляться до окремих із них як до суб’єктів взаємодії; емоційно чутливі до краси окремих об’єктів природи; виявляють інтерес до об’єктів природи. Уміння та навички екологічної поведінки ситуативні: лише за наявності допоміжних запитань можуть здійснити екологічно виправданий вибір поведінки; беруть безпосередню участь у збереженні природних об’єктів та їх примноженні; наявні фрагментарні дії щодо зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному житті.

Нейтральний рівень. Учні мають фрагментарні знання про об’єкти та явища, норми та правила поведінки в природі, недостатньо усвідомлюють зв’язки в природі та цілі екологічної поведінки. Прагнення учнів до збереження

об'єктів природи має здебільшого прагматичний характер (економічна вигода, особиста зацікавленість тощо); вони вибірково отримують задоволення від спілкування з об'єктами природи; ставляться до окремих із них як до суб'єктів взаємодії; об'єкти природи зрідка викликають у них позитивні емоції; виявляють нестійкий, здебільшого прагматичний інтерес до об'єктів природи. Мають нестійкі вміння та майже відсутні навички екологічної поведінки: фрагментарні дії щодо зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному житті; беруть участь в екологічній діяльності тільки за дорученням дорослих.

Низький рівень. Учні цієї групи мають фрагментарні знання про об'єкти та явища природи, не володіють знаннями щодо норм і правил поведінки в природі; у них відсутнє усвідомлення зв'язків у природі та розуміння цілей екологічної поведінки. Прагнення учнів до збереження об'єктів природи не спостерігається, вони виявляють байдужість до об'єктів природи; не цікавляться діяльністю з поліпшення довкілля. Об'єкти природи зрідка викликають в учнів позитивні емоції. У них відсутнє прагнення до природоохоронної діяльності; беруть участь в екологічних заходах, наслідуючи однолітків або за дорученням дорослих.

Перелічимо методи, що були використані у процесі констатувального етапу експерименту:

1) анкети, бесіди і творчі роботи дітей (малюнки на тему «Я і природа», «Мій друг», «Давайте помріємо»)– надали можливість з'ясувати рівень екологічних знань, естетичну оцінку явищ, предметів природи, моральну оцінку поведінки в природі;

2) методи, що базуються на судженнях про діяльність і поведінку учнів у природі, –це письмові та усні характеристики, отримані від учителів;

3) спостереження за учнями у звичних умовах життя і діяльності та в спеціально створених педагогічних ситуаціях.

Одним із широковживаних нами методів було спостереження. Воно організовувалося як цілеспрямоване сприйняття різних явищ і факторів, що характеризували поведінку школярів у природних умовах та в умовах

експерименту. Як відомо, спостереженню доступні лише зовнішньо виражені дії, що виступають у руховій чи вербальній формі. Оскільки молодшим школярам важко описувати свої враження при спогляданні явищ, об'єктів природи, почуття від події чи вчинку, що мають моральне або естетичне забарвлення, то великого значення ми надавали спостереженням за невербальними джерелами інформації.

Для всебічної характеристики сформованості елементів екологічної компетентності залучали учнів до різноманітних видів діяльності.

У ході спостережень було накопичено значну кількість фактів, які характеризували ставлення дітей до природи, поведінку учнів у різних ситуаціях, прояв почуттів, їх висловлювання, пов'язані з оцінкою своєї поведінки і поведінки інших.

Метод анкетування широко використовувався при виявленні в учнів домінуючих мотивів у ставленні до світу природи, при з'ясуванні їх ціннісних орієнтацій та характеру ставлення до екологічно орієнтованої діяльності (Додаток А).

Запитання анкети побудовано таким чином, щоб вони не були сугестивними, не наводили на певну відповідь. Також уникали питань, відповіді на які є соціально бажаними, наперед визначеними. Було передбачено пункти, які доповнювали й уточнювали відповіді, давали можливість установити їх об'єктивність.

В експерименті широко застосовувалися бесіди (Додаток Б). Вони допомагали глибше зрозуміти мотиви респондентів, їх позиції. Гнучкість цього методу забезпечувала широкий діапазон адаптації до різних ситуацій, сприяла активному розумінню всього контексту, а також мотивів окремих відповідей респондентів. Бесіди використовувалися як індивідуальні, так і групові, стандартизовані та нестандартизовані. У випадках, коли необхідно було отримати матеріал про окремого респондента, використовувалися нестандартизовані бесіди. Зміст, черговість і характер формулювання заздалегідь заготовлених запитань визначалися ситуацією бесіди, яка в зв'язку з

цим проходила більш вільно, ніж стандартизована. Переваги стандартизованому виду бесіди надавалися тоді, коли необхідно було визначити певні тенденції явищ, що вивчалися.

Бесіди з учителями дозволили отримати дані про особливості характеру дитини, її стосунки з ровесниками, дорослими, у школі та поза нею. Ці факти допомагали краще зрозуміти поведінку дитини в навколишньому середовищі, пояснити причини неправильного ставлення до навколишнього світу природи.

Спеціально заплановані бесіди, а також ті, що стихійно виникали, дали можливість зібрати матеріал про знання етичних норм, мотиви поведінки, ставлення до певних ситуацій, подій, в основі яких лежить екологічно правильна чи неправильна поведінка людей у природі, певне ставлення до предметів та явищ природи.

Вивчення творчих робіт дітей, головним чином їх малюнків і творів, показало, як вони сприймають навколишню природну дійсність, їх морально-естетичні оцінки певних подій і явищ, емоційне самопочуття дитини в природі. Поєднання даних спостережень і аналізу малюнків дало можливість найбільш ефективно вивчити почуття дітей.

Таким чином матеріали діагностичних методик, взаємно доповнюючи один одного, пояснювали мотиви вчинків дітей; діагностичні методики для вивчення поведінки і знань дозволяли встановити співвідношення вчинків і знань дітей, вплив знань, уявлень і переконань на поведінку школярів.

Методика вивчення компонентів екологічної компетентності передбачала виконання учнями серії завдань, які взаємодоповнюють і взаємоперевіряють одне одного.

Так учням експериментальних класів пропонувалося виконати творчі роботи (малюнки) на тему «Я і природа», «Мій друг» (про своїх тварин-улюбленців), «Давайте помріємо» (для тих, хто ще не має можливості постійно спілкуватися зі світом природи). Під час їх аналізу враховувалася також естетична оцінка природи, передача у кольорі чи слові особистого ставлення до

природних об'єктів. Отримані дані порівнювалися і доповнювалися результатами індивідуальних і групових бесід, спостереженнями за поведінкою дітей.

Аналіз відповідей учнів на запитання бесіди «Чи можеш ти прожити без природи, а природа без тебе?» показав, що учням початкових класів доступне розуміння різнобічних цінностей природи. В їх висловленнях можна виділити кілька тематичних напрямів.

Утилітарно-економічна цінність (природа – джерело матеріальних благ людини, основа виробництва). Типовими відповідями були: «Людині необхідно щось їсти, а їжу вона бере з природи», «Люди користуються і предметами, виготовленими із дерева, заліза та інших природних матеріалів».

Естетична цінність (природа – джерело натхнення і задоволення, естетичної насолоди). «Життя без квітів стало б некрасивим, не уявляю природи без щебету птахів», «Я люблю сонячні теплі дні, чисте повітря, коли співають пташки і дзюрчать струмочки», «Узимку я з татом виготовляю годівнички для птахів. Я радий, що можу допомогти своїм пернатим друзям».

Пізнавальна цінність (природа – джерело знань, об'єкт пізнавальної діяльності). «Вивчаючи природу, я дізнаюся багато цікавого для себе», «Для того, щоб добре жити, треба багато знати про природу».

Цінність творчості в природі (природа – об'єкт прикладання власних творчих сил, джерело радості праці в природі). «Мені подобається вчити свою собаку і спостерігати, як з кожним днем він розумнішає», «Я люблю прищеплювати з татком дерева і спостерігати, як вони ростуть», «Я люблю саджати квіти, молоді дерева».

Оздоровча цінність (природа – об'єкт для відпочинку, туризму, спортивно-оздоровчих заходів, місце проведення дозвілля, джерело здоров'я). «Лікарськими рослинами люди лікуються», «Щоб бути здоровими, діти повинні кожного дня гратися на подвір'ї, на свіжому повітрі», «Коли я приходжу в ліс, дуже добре себе почуваю».

Під час опрацювання результатів відповідей було визначено, що найбільш поширеними є утилітарно-економічні цінності (28,9 %), за ними в порядку зменшення йдуть естетичні (23,4 %), оздоровчі (18,7 %), пізнавальні (15,2 %) та цінності творчості (13,8 %) в природі.

Із усвідомленням цінностей природи пов'язані мотиви екологічної діяльності учнів. Методика вивчення їх ґрунтувалася на основних положеннях принципу значущості. Вихідним матеріалом для побудови методики були психолого-педагогічні дослідження О. Пометун, Л. Пироженко [56]. Нами використовувалися методики, спрямовані на з'ясування мотивів, що реально діють, і мотивів, що існують на рівні розуміння (усвідомлення).

Для з'ясування мотивів застосовували методики «Закінчи речення», «Закінчи розповідь». Ці методики мають ознаки проєктивних методик, з одного боку, і запитальників, анкет – з іншого. Тут немає готового переліку мотивів, але матеріал для сприйняття (початок речення, початок розповіді) є стимулом, який включає мотивацію особистості (учень міг ідентифікувати себе, наприклад, з героєм розповіді тощо).

Анкетування допомогло встановити, що переважаючими є утилітарно-економічні та оздоровчі мотиви. Значно нижче місце посідають естетичні, пізнавальні та потреба творчості у природі. Це призводить до висновку, що вчителями початкової школи мало приділяється уваги розкриттю універсальної цінності природи через самоаналіз та усвідомлення учнями себе, свого ставлення до навколишнього середовища. Підтвердженням цього є також зауваження самих учнів щодо труднощів, які виникають у них при спробах оцінити своє ставлення до того чи іншого об'єкту, явища чи процесу природи, до власної діяльності та діяльності інших у природі. Так на запитання «За що ти любиш свого собаку, kota, папугу?», або «Кого б ти хотів утримувати вдома і чому?» переважна більшість респондентів давала короткі, непоширені відповіді, що характеризували тварину з якогось одного боку. Типовими відповідями були: «Собака – вірний друг людини», «З собакою можна гуляти», «Собака захищає

мене», «Кіт – лагідна тварина», «Тому, що я люблю тварин» (вони мені подобаються), «З ними цікаво (весело)».

Для вивчення сформованості екологічної компетентності використовували методи, що забезпечують достатній обсяг фактичного матеріалу для компетентної оцінки поведінки і діяльності учнів у навколишньому середовищі. Були проведені спостереження за учнями в процесі виконання доручень екологічного характеру, бесіди, ситуації, вивчення продуктів діяльності, інтерв'ю з педагогами.

У ході спостережень фіксувалося, чи володіють діти вміннями та навичками раціонального природокористування, як ставляться до окремих видів природоохоронної роботи, чи проявляють активність, творчість у колективних справах щодо благоустрою довкілля, як проявляють себе у ситуаціях морального вибору, як співвідносяться вербальні дані з реальною поведінкою дітей у ставленні до природи.

На основі аналізу результатів були встановлені загальні показники розподілу дітей за рівнями сформованості екологічної компетентності (табл. 2.1. та рис. 2.1. – 2.2.)

Таблиця 2.1.

Розподіл учнів початкової школи за рівнями сформованості екологічної компетентності (загальна кількість – 63 учні)

Рівні екологічної компетентності	З-А клас		З-Б клас	
	Абс. число	%	Абс. число	%
Високий	5	16,9	5	15,3
Середній	8	26,6	9	27,2
Нейтральний	9	29,9	10	30,3
Низький	8	26,6	9	27,2
Загальна кількість	30	100	33	100

Рис. 2.1. Розподіл учнів початкової школи за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності(3-А клас)

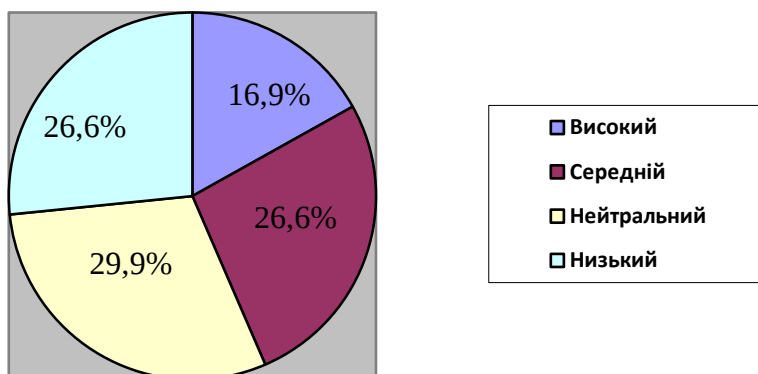
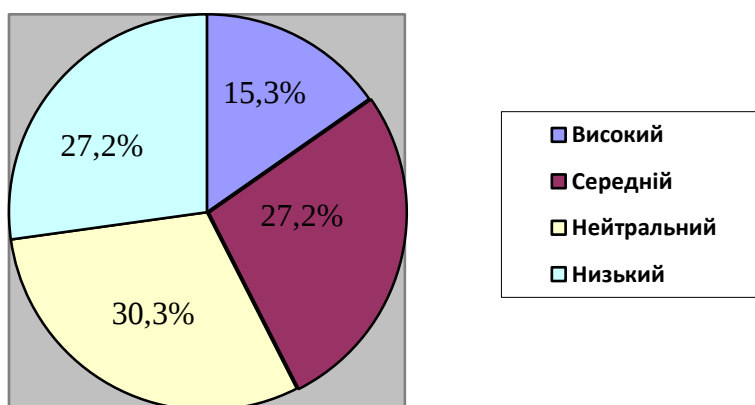

Рис. 2.2. Розподіл учнів початкової школи за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності (3-Б клас)

Констатувальний етап експерименту засвідчив низький рівень екологічних знань про систему «природа – людина – суспільство» та про місце людини в цій системі. І причину низького рівня знань, перш за все, вбачаємо в їх несистемності, неструктурованості, у засвоєнні їх поза загальною схемою зв'язків. Оскільки діти не розуміють всезагального зв'язку явищ та предметів природи, вони, у переважній більшості, мають труднощі в обґрунтуванні необхідності дотримання того чи іншого правила або норми поведінки. Крім того, навіть дотримуючись їх в житті, вони керуються не переконаннями, певною внутрішньою системою принципів, а зовнішніми чинниками – вимогами, бажанням утвердитися.

Дослідження було б неповним, якби ми не дослідили уявлення вчителя про екологічну компетентність та його роботу щодо її формування. З цією метою

було проведено анкетування вчителів початкових класів Сумської школи I–III ступенів № 9, на базі якої проводили експериментальну роботу (Додаток В). В опитуванні взяли участь 5 вчителів. У молодшому шкільному віці серед основних завдань виховання педагоги називають такі: оволодіння грамотою, повноцінний фізичний розвиток, виховання основ моральної поведінки, основ екологічної культури, естетичний розвиток. Надаючи великого значення інтелектуальній підготовці, учителі забувають, що для дитини найбільш важливим чинником, що спонукає засвоювати соціальний досвід, є емоційний, і саме емоції відіграють значну роль в ефективному оволодінні різними знаннями та вміннями. Впливають на ставлення до природних об'єктів.

Поняття «екологічна компетентність» особистості 14,3% вчителів розглядають як відповідальне ставлення до навколишнього середовища; 28,6% з них включають до поняття «екологічна компетентність» наявність знань про взаємозв'язки в природі та шанобливе ставлення до об'єктів; 42,9% вчителів звели розуміння поняття «екологічної компетентність» до «формування любові до природи»; 28,6% вчителів вкладають у зміст поняття «екологічна компетентність» знання й дотримання правил поведінки в природі; 14,3% вчителів не змогли відповісти на поставлене запитання. У більшості вчителів методика екологічного виховання викликає труднощі, зумовлені недостатньою обізнаністю з понятійним апаратом екології як науки, однобічним розумінням цілей та завдань початкової екологічної освіти.

Проаналізувавши відповіді вчителів, можна стверджувати, що в ознайомленні дітей з природою у початкових класах перевага надається тим формам і методам, що забезпечують безпосереднє сприймання природи: екскурсії 28,6%; прогулянки 50%; спостереження 50%. Майже всі опитувані широко застосовують методи наочного (85,7%) і вербального (71,4%) впливу на дітей; 14,3% – використовують працю в природі; 57,1% – доручення, пов'язані з доглядом за об'єктами природи; 21,4% у роботі із молодшими школярами використовують ігровий метод. Проте використання згаданих форм і методів

(екскурсії, прогулянки, спостереження) лише частково забезпечує належне екологічне виховання.

З'ясували, яким засобам екологічної компетентності надають перевагу вчителі, більшість із них надають перевагу природі (78,6%); мистецтву 64,3%; 71,4% вчителів відзначають навчальну діяльність як важливий засіб екологічного виховання дітей даного віку. Надається увага виховним можливостям художньої літератури (64,3%); 42,9% назвали народну педагогіку, 14,3% – екологічну казку; 50% вчителів повідомили, що широко впроваджують у практику роботи з дітьми свята, ранки, розваги. Недостатня увага надається творчій діяльності, лише 21,4% опитаних учителів реалізують її як засіб формування екологічної компетентності молодших школярів.

Наступне питання анкети дало можливість з'ясувати, що переважна більшість учителів (78,6%) реалізують завдання екологічної компетентності на уроках я досліджую світ та навчання грамоти; на уроках естетичного циклу проводять роботу з екологічного виховання тільки 21,%. 14,3% опитаних учителів проводять цю роботу на уроках математики. Практично жоден із них не бачить можливості займатися екологічним вихованням на заняттях із фізичної культури. Недооцінюється вчителями (7,1%) значення проведення еколого-краєзнавчої роботи з учнями, маршрутів екологічних стежин (14,3%).

Для з'ясування стану екологічної компетентності у практиці роботи проведено також спостереження за педагогічним процесом: на уроках, екскурсіях у природу, під час прогулянок дітей на природі.

Аналіз результатів спостережень засвідчив, що екологічні завдання фактично відсутні на уроках. Окремі вчителі широко використовують ігрові методи; переважна більшість (85,7%) віддають перевагу вербальним методам впливу і лише супроводжують розповідь, бесіду, читання художньої літератури показом ілюстративного матеріалу екологічного спрямування. Недостатня увага надається творчій діяльності учнів. Тільки окремі вчителі (7,1%) реалізують її з метою екологічної компетентності дітей. Учителі віддають перевагу практичним

методам роботи в природі.

Причину такого стану сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів вбачаємо також у низці недоліків, які склалися в роботі вчителів. Аналіз результатів дослідження дозволяє визначити такі:

1. Нечітке усвідомлення про необхідність формування в школярів уяви про цілісність світу природи, людину як елемент цієї цілісності і гаранта її збереження.
2. Невміння виділяти у змісті навчальних предметів знання екологічного характеру, формувати на основі них ціннісні відношення.
3. Невміння структурувати та систематизувати екологічні знання з метою формування цілісної картини світу природи.
4. Бідність форм і методів екологічного виховання.
5. Епізодичність характеру заходів екологічного спрямування.

Отже, констатувальний етап експерименту засвідчив недостатню сформованість екологічної компетентності учнів початкових класів. З'ясовано, що для більшості з них характерне суб'єкт-суб'єктне ставлення до окремих об'єктів природи, особливо до тварин. Утім подекуди знання щодо об'єктів та явищ природи та притаманних їм причинно-наслідкових зв'язків недостатні, відзначається байдужість до окремих об'єктів природи, фрагментарність знань, переважання зовнішньої регуляції екологічної діяльності в природі.

2.2. Методика формування екологічної компетентності у процесі реалізації природничої освітньої галузі

Як засвідчили результати констатувального етапу експерименту, у формуванні екологічної компетентності учнів початкових класів щодо природи важливе значення має активізація пізнавальної діяльності. Пізнавальна навчальна діяльність спрямована на досягнення результатів через ряд розумових операцій, які впливають на розвиток інтелектуальних, емоційних і вольових

якостей, отже, створює основу для формування в учнів початкових класів екологічної компетентності [14]. Організувати подібну діяльність можливо за допомогою комплексу форм, методів і методичних прийомів навчання, які:

- стимулюють учнів до постійного отримання знань про навколишнє середовище;
- сприяють розвитку творчого мислення, умінню передбачати можливі наслідки діяльності в природі;
- забезпечують розвиток дослідницьких умінь і навичок, навчають приймати екологічно доцільні рішення і самостійно здобувати нові знання;
- залучати учнів до практичної діяльності з розв'язання проблем навколишнього природного середовища.

Екологічна компетентність має міжпредметний характер. І ключову роль тут відіграють природничі дисципліни. При їх вивченні є значні можливості для формування екологічної компетентності. На нашу думку, досягти поставлених цілей можна за допомогою інтегрованого курсу «Я досліджую світ», який знайомить учнів з формуванням, розвитком та вдосконалення предметних та ключових компетентностей. Курс «Я досліджую світ» спрямований на інтеграцію освітніх галузей, розширює елементарні знання учнів про предмети і явища природи; розкриває в доступній формі зв'язки між живою і неживою природою та вплив людини на природу; формує вміння аналізувати та синтезувати, оцінювати, узагальнювати, систематизувати об'єкти та явища, формулювати припущення та перевіряти їх.

Інтегрований курс «Я досліджую світ», уроки-подорожі, кейс-уроки, уроки-експедиції, уроки-екскурсії (Додаток Г) конференції, семінарські заняття, тренінги сприяють формуванню і розвитку екологічної компетентності учнів, етичних норм і звичок поведінки в природі, ціннісних орієнтацій. Розвитку ціннісних орієнтацій сприяє виконання школярами практичних робіт оцінного характеру. Для екологічної компетентності важливе значення мають роботи на місцевості за оцінкою характеру дії людини на довкілля, передбачені програмою.

На їх основі в учнів виробляється звичка правильно, критично оцінювати свою поведінку в природі, вчинки інших людей, вибрати лінію поведінки, відповідну законам природи і суспільства. Знання і дотримання учнями правил поведінки в природі під час екскурсій, краєзнавчих походів свідчать про ступінь сформованості їх екологічної компетентності.

Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що основна мета предмета, яка реалізує зміст інтегрованого курсу – формування соціального досвіду учнів, усвідомлення ними елементарної взаємодії в системі «людина – природа – суспільство», виховання морального і екологічно обґрунтованого ставлення до середовища проживання і правил поведінки в ньому.

Формування екологічної компетентності учнів початкових класів, як підтверджують результати нашого дослідження, відбувається за умов єдності класних та позаурочних видів діяльності. З цією метою в експериментальній роботі були використані наступні методи: бесіди, спостереження; форми класних та позаурочних видів діяльності: екологічні акції «День Землі», «День довкілля», «Довкілля і ми» (Додаток Г) під час яких проводилися конкурси малюнків, плакатів, стіннівок, поробок з природного матеріалу; екологічні свята, ігри (Додаток Д). Учні експериментального класу активно залучалися до такого виду діяльності, як догляд за кімнатними рослинами та за рослинами на шкільному подвір'ї, розвішування годівничок та підгодовування птахів.

На нашу думку, необхідно розширювати і поглиблювати всі види урочної та позаурочної діяльності екологічного виховання: пізнавальну, трудову, дослідницьку, краєзнавчу. Упроваджувати в освітній процес різні спецкурси і факультативи екологічного спрямування. Важливо активізувати участь школярів у різноманітній дослідницькій, природоохоронній діяльності, організовувати екологічні клуби, екологічні табори тощо.

У формуванні екологічної компетентності величезна роль відводиться урокам, які проводяться в нетрадиційній формі. Такі уроки завжди цікаві, пізнавальні, і діти охоче беруть участь у їх підготовці.

Так нами були проведені такі уроки:

-*кейс-урок* «Підготовка тварин до зими. Піклування людей про птахів узимку» (Додаток Е) (провідною ідеєю стало формування вміння учнів піклуватися про птахів. На такому уроці реалізовувався зв'язок природничої, математичної, мовленнєвої та технологічної галузі. Учні опановували навчальний матеріал в групах, рухаючись станціями по дорожній карті «Онлайн станція», «Математична артгалерея», «Творча майстерня», виконуючи на кожній станції відповідні кейс-завдання);

- *урок-експедиція* «Як люди піклуються про тварин взимку» (напрямами реалізації даного уроку стало створення пошукових груп: «Зимівля хижих звірів», «Рослиноїдні звірі взимку», «Зимовий сон тварин». Результатом діяльності було створення лепбуку «Тварини взимку. Турбота людей про тварин»);

-*еко-воркшоп* «Збережемо красу природи» (такий тип уроку передбачає самостійне навчання та інтенсивну групову взаємодію учасників навчальної групи. Основні форми роботи, які були організовані на уроці: створення проблемної ситуації, проведення досліду (учні спостерігали, які під час горіння свічки виділяється кіптява, у результаті чого дно блюдця стає чорним), рольові ігри, створення інтелектуальної карти тощо. Результат діяльності – створення емблеми «Збережемо природу Землі»).

Серед ефективних екологічних методів, що дають можливість сформувати екологічну компетентність, є ігрові.

Функції екологічних дидактичних ігор: *навчальна* – саме завдяки навчальному змісту набуті раніше екологічні знання поповнюються новими елементами, розширюється світогляд учнів; *виховна* – під час екологічної гри здійснюється психологічна корекція поведінки учасників; *розвиваюча* – сприяє розвитку умінь, навичок, мислення, пам'яті, уваги, удосконаленню конструктивних умінь і творчих можливостей; *комунікативна* – усередині колективу відбувається активний обмін думками; *релаксаційна* – знімає емоційне

та інформаційне напруження від навчання.

Формуванню екологічної компетентності сприяють творчі сюжетно-рольові ігри («Відгадай, хто це?», «Чоловічок з кори», «Намалюймо портрет звіра (птаха)», «Зоопарк») Встановлено, що ефект гри досягається при дотриманні методики, де організація, розподіл ролей і підготовка до гри зберігають її неповторну чарівність, учнівську безпосередність, а також забезпечують знання про об'єкти гри, наближення її до реальної ситуації.

Один із засобів закріплення, систематизації та узагальнення знань про навколишнє середовище – словесні дидактичні ігри («Правила поведінки в природі», «Де росте?», «Сезонні зміни в природі. Буває чи ні?», «Знайди зв'язок»). Їх важлива роль полягає в закріпленні природоохоронних уявлень, пробудженні в учнів бажання чинити добро і не порушувати відомі їм правила поведінки в природі, у формуванні позитивних рис особистості, які виявляються у ставленні до природи як до об'єкта постійної уваги й турботи.

Під час формувального етапу експерименту вирішувалися такі завдання:

1) упровадження та застосування розроблених форм і методів формування екологічної компетентності;

2) з'ясування змін емоційно-ціннісної сфери особистості учня початкової школи внаслідок впровадження обґрунтованих розробок.

Згідно структури формувального експерименту було виділено 1 експериментальний (4-А клас) та 1 контрольний (4-Б клас) Сумської спеціалізованої школи I-III ступенів № 9.

В експериментальному класі запроваджувалась методика формування екологічної компетентності у процесі реалізації природничої освітньої галузі.

Під час експериментального дослідження здійснювалися поточне та заключне вивчення впливу на дітей розроблених форм і методів. Поточне вивчення базувалося на спостереженні, бесідах, відгуках учнів, батьків та вчителів, що надавало можливість помітити зміни в інтелектуальній, емоційно-чуттєвій та правовій сферах особистості.

Наприклад, використання народних прикмет (Додаток Є), за яким можна передбачити погоду, спонукало дітей звернутися за допомогою до батьків, родини в пошуку народознавчої інформації, сприяло розвитку в них допитливості та спостережливості.

Застосування ігрових завдань, уроків на свіжому повітрі, наочності та вправ екологічного змісту стимулювало розвиток емоційно-чуттєвої сфери особистості, сприяло розумінню взаємозалежностей, що існують у природі, необхідності збереження природного розмаїття, універсальної цінності природи.

Завдання, подані в ігровій формі, сприяли кращому розумінню екологічного змісту, що вимагав зосередженості, вдумливості (Додаток Ж).

Так вже під час виконання ігрового завдання «Моє дерево» прослідковувалися позитивні зміни у ставлення до природи. Це завдання викликало жвавий інтерес у дітей з різними типами ставлення до природи. З'ясувалося, що у багатьох дітей є улюбленими одні й ті ж дерева. Наприклад, діти з високим рівнем сформованості (43,3%) екологічної компетентності з цікавістю і захопленням розповідали все, що вони знають про березу, пригадували, якою вона буває в різні пори роки, що поряд з нею завжди можна зустріти мурашок, особливо навесні, коли з дерева капає сік. Діти говорили: «На березі рідко зустрінеш дупло чи гніздо – вона так тремтить від поривів вітру, що гніздо може не втриматися»; «Береза дуже красива, особливо весною. Восени теж красива, але сумна, і вітер, розвиваючи її віти, ніби втішає її, співає їй колискових». Висловлення учнів за даним критерієм стали більш емоційно-насиченими граматично обґрунтованими.

Діти з низьким рівнем (6,7%) сформованості екологічної компетентності поводитися стримано, не доповнювали розповіді інших, їм подобалося спостерігати за мурашками. Вони звернули увагу, що комахи увесь час знаходяться на дереві «...мабуть, це їх дім. Тому берези треба берегти і мурашок не можна нищити, бо вони чистять кору берези». Діти з нейтральним рівнем (20,0%) пригадали, що берізка росте недалеко від їхнього дому, але вона дуже

маленька, на ній багато зламаних гілок, поряд нічого не росте. Учителю запропонував допомогти цій берізці, учень, який розповів про неї, Владислав К., виявив бажання доглядати за нею, а допомагати йому визвалися Гліб Ю. і Ростислав К., які належали до групи дітей з низьким рівнем сформованості екологічної компетентності.

Проведені бесіди-опитування з урахуванням вікової специфіки дітей було побудовано в казково-ігровій формі. Під час бесіди «Я візьму з собою в подорож...» школярі фантазували на тему казкової космічної подорожі на далеку планету, у яку вони повинні взяти для життя на ній найбільш необхідне і важливе – те, чого там не було.

Варіанти відповідей у вигляді малюнків, кожен з яких мав свій номер, знаходилися на дошці. Серед них були: «друзі» (1), «сім'я» (2), «ігри та іграшки» (3), «телевізор» (4), «меблі» (5), «тварина» (6), «книги» (7), «нежива природа» (8).

Завдання ускладнювалися тим, що діти мали обрати з усього переліку лише 4 найнеобхідніших та пронумерувати їх в порядку зростання цінності. Кількісний аналіз відповідей показав, що 40% школярів обрали всі необхідні компоненти для життя (жива, нежива природа, люди). У відповідях дітей з низьким рівнем (6,7%) компонентам живої і неживої природи відведено останні місця.

Важливим у формуванні екологічної компетентності є надання дитині права вибору у вирішенні моральних дилем, самостійне розв'язування емоційних ситуацій. Розроблені соціально-моральні задачі (додаток 3), що передбачають розвиток співпереживання, аналіз чужих та власних дій, поведінки, учинків спрямовані на корекцію мотивів дбайливого ставлення до природи.

Розмірковування над розв'язання цих задач, пошук відповідей на поставлені запитання дало змогу дітям не тільки оцінювати вчинки інших, а й замислилися над своїми діями, поведінкою в природі. Відповіді дітей досить неоднозначні. Наприклад, Вероніка М. так пояснила вчинок Олі (додаток 3): «Дівчинка не зірвала квітку, бо боялася, що мама буде сваритися»; Евеліна А.:

«Олі дуже сподобалася квітка, вона так замилювалася її красою, що й забула, що хотіла її зірвати. Я теж якось, коли ми йшли з мамою, хотіла зірвати для неї квітку в лісі, та мама мене зупинила. Квіти ростуть для всіх. Оля вчинила правильно. Якби ромашка вміла говорити, то вона б сказала їй «Спасибі». Ілля Д.: «Я б не зривав ромашку, моїй мамі більш подобаються троянди. А в ромашці немає нічого красивого, вона навіть не пахне».

Хлопчиків зацікавила задача 2 (Додаток 3). Вони не раз потрапляли в ситуацію, подібну до описаної в задачі. Гліб Г. та Артем Д. пригадали, що часто, коли вони граються в піску, трапляються різні комахи, найчастіше «солдатики». Артем Т. розповів, що ці жуки завжди подорожують групами, вони дуже примітні. «Тому, коли ми граємось, їх минаємо». А Гліб Л. пригадав, що бачив, як Сергій І. наступив на жука, хоча міг би і обійти, а от Максим вважає, що комах не можна знищувати. Якщо комаха потрапила в біду (у неї намокли крильця, її присипало піском...), то потрібно допомогти. «Якось одного разу, – розповіла Анастасія П., – я побачила на асфальті бджолу з пошкодженим крильцем. Хотіла їй допомогти, але дуже боялася, що бджола може укусити. Я попросила татка допомогти прибрати її з тротуару, щоб хтось ненароком не наступив на неї. Татко взяв суху гілочку, почекав, поки бджілка на неї заповзе, а потім посадив її на кульбабку, подалі від тротуару». Часто траплялося так, що діти з нейтральним та низьким рівнем екологічної компетентності уникали відповідей, відмовчувалися. Вони уважно слухали завдання, відповіді ровесників з високим рівнем сформованості екологічної компетентності, але самі відповідати соромилися. Згодом ці діти підходили до вчителя і розповідали, як би вони вчинили в тій чи іншій ситуації. Причина такої поведінки в тому, що ці діти часто отримують негативну оцінку своїх вчинків, їм соромно за свою поведінку, вони бажають бути кращими. Ситуації в задачах дають змогу учням подивитися на себе зі сторони. З відповідей однокласників вони зрозуміли: треба чинити так, щоб було добре і тобі, й іншим, особливо тим, хто не може захиститися.

Запропонована на першому етапі формувального експерименту робота

сприяла виникненню емоційного передбачення результатів своїх дій та вчинків. А саме цей процес, відповідно до теоретичних положень, активізує мотиви природоохоронної діяльності, що починають складатися у дитини.

Другий етап формувального експерименту спрямований на формування емоційно-ціннісної сфери учня початкових класів, що так важливий у формуванні екологічної компетентності. З цією метою використовували методи, що забезпечують достатній обсяг фактичного матеріалу для компонентної оцінки екологічної компетентності, яка проявляється у поведінці та діяльності учнів у навколишньому середовищі. Проведені спостереження за учнями у процесі виконання доручень екологічного характеру, бесіди, ситуації морального вибору, вивчення продуктів діяльності.

У ході спостережень перевіряли вміння та навички раціонального природокористування учнів, ставлення до природоохоронної роботи, прояв активності, творчості у колективних справах щодо благоустрою довкілля, поведінку у ситуаціях морального вибору, співвідношення вербальних даних з реальним ставленням дітей до природи.

Зміни у дітей експериментального класу після завершення експериментальної роботи, подані у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Зміни у ставленні до природи в експериментальному класі

Прояви змін в ставленні до природи	Характер змін
Природне оточення	- менше ходять по трав'яних газонах на подвір'ї; - сміття збирають у пакети; - стежать за виконанням норм та правил природоохоронної поведінки іншими, роблять зауваження; - не рвуть квіти по газонах, дбають, щоб вони вчасно поливалися; - під час подорожей екологічною стежиною, походів до лісу чи річки не галасують, не ламають гілок, не руйнують мурашники; - засуджують порушників правил поведінки в природі

	(не дозволяють рвати квіти, ламати гілки, бігати по клумбах), пояснюють, до яких негативних змін призводить така поведінка.
Побут, класна кімната	- стежать за чистотою у класній кімнаті; - охочіше поливають квіти; - прикрашають класну кімнату букетами та композиціями з сухоцвітів.

Отримані дані свідчать про зміни емоційно-ціннісної сфери учнів. Вони мають ступінь повторюваності, достатній для розцінювання їх як результату педагогічного впливу, здійснюваного під час впровадження розробленої методики і як стійкої тенденції до змін у поведінці стосовно довкілля.

Розподіл дітей за рівнями сформованості екологічної компетентності подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Розподіл дітей за рівнями сформованості екологічної компетентності

Рівні сформованості екологічної компетентності	4-А клас (експериментальний)	
	Абс.число	%
Високий	13	43,3
Середній	9	30,0
Нейтральний	6	20,0
Низький	2	6,7
Загальна кількість	30	100

Для кращої наочності розподіл дітей за рівнями сформованості екологічної компетентності подано також на рисунку 2.3.

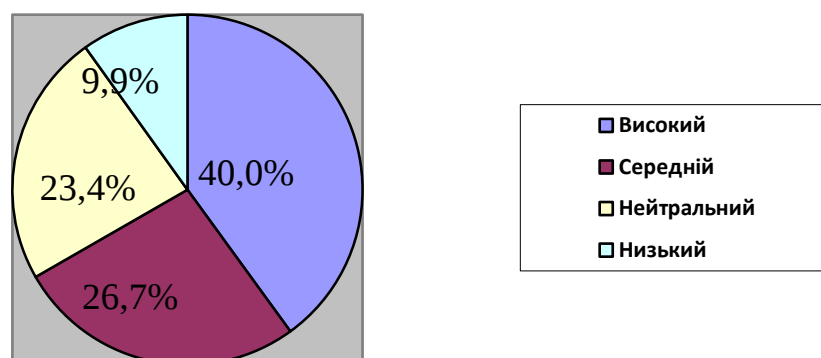

Рис.2.3. Розподіл дітей за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності в експериментальному класі.

Як бачимо, в експериментальному класі переважає кількість дітей з високим рівнем сформованості екологічної компетентності(43,3%)

2.3. Порівняльний аналіз результатів експериментального дослідження

На контрольному етапі дослідження проведено порівняльні підсумкові зрізи з метою виявлення ефективності розробленої експериментальної методики формування екологічної компетентності в учнів початкових класів. З цією метою використовувалася та ж діагностична методика, що й під час констатувального етапу експерименту.

Розподіл дітей у досліджуваних групах за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності подано у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Розподіл учнів початкових класів за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності

Рівні екологічної компетентності	4-А клас (експериментальний)		4-Б клас (контрольний)	
	Абс. число	%	Абс. число	%
Високий	13	43,3	11	33,4
Середній	9	30,0	8	24,2
Нейтральний	6	20,0	7	21,2
Низький	2	6,7	7	21,2
Загальна кількість	30	100	33	100

Для кращої наочності розподіл дітей за рівнями сформованості екологічної компетентності подано також на рисунках 2.4 – 2.5.

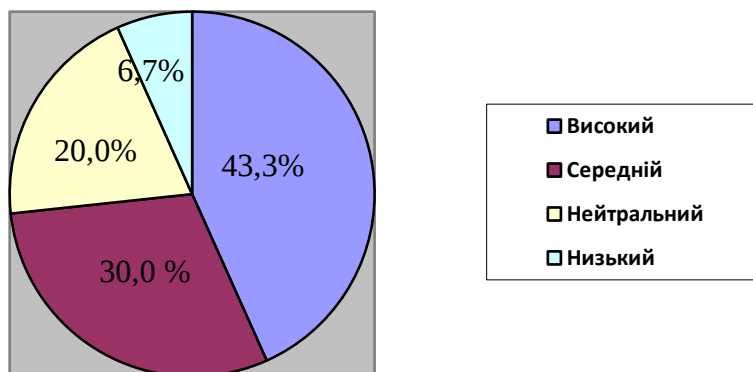

Рис.2.4. Розподіл дітей за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності в експериментальному класі

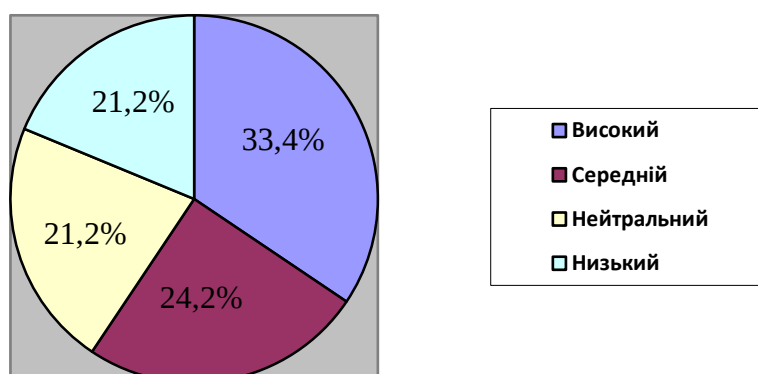

Рис 2.5. Розподіл дітей за виділеними рівнями сформованості екологічної компетентності в контрольному класі

Як бачимо, і в контрольному, і в експериментальному класі переважає високий рівень (43,3%, 33,4%) При цьому значним у контрольному класі залишається відсоток дітей з низьким рівнем (21,2%).

Динаміка змін у ставленні до природи за виділеними критеріями подана на рисунках 2.6 -2.9.

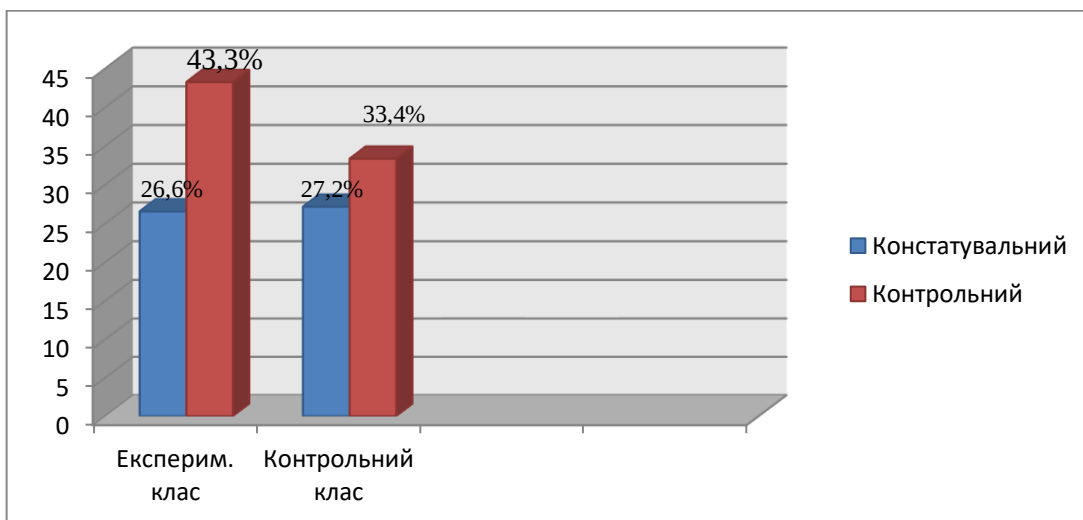

Рис. 2.6. Динаміка змін у ставленні до природи за високим рівнем

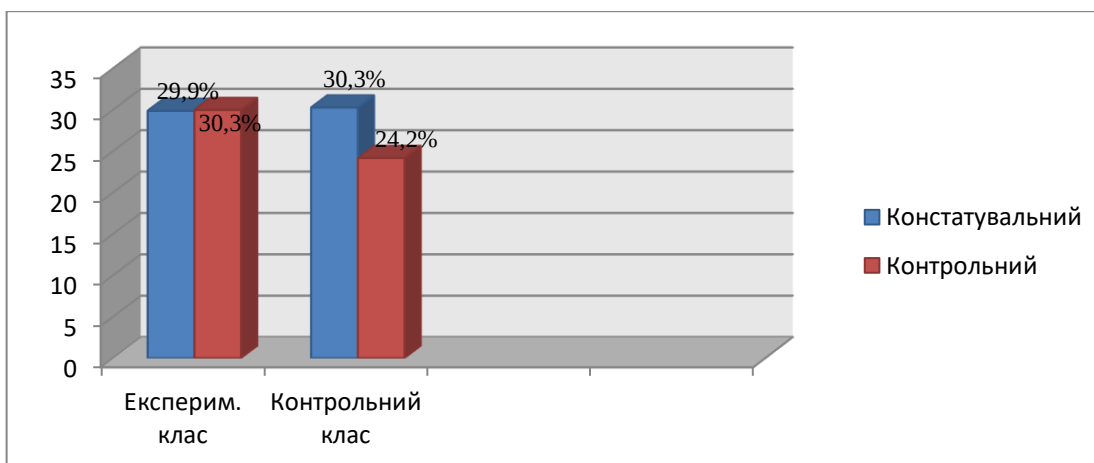

Рис. 2.7. Динаміка змін у ставленні до природи за середнім рівнем

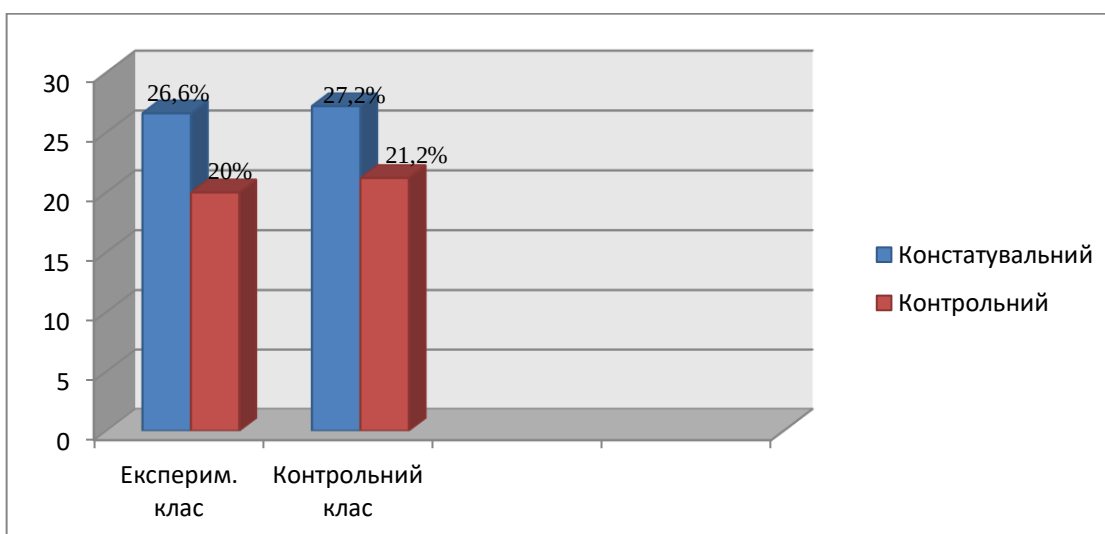

Рис. 2.8. Динаміка змін у ставленні до природи за нейтральним рівнем

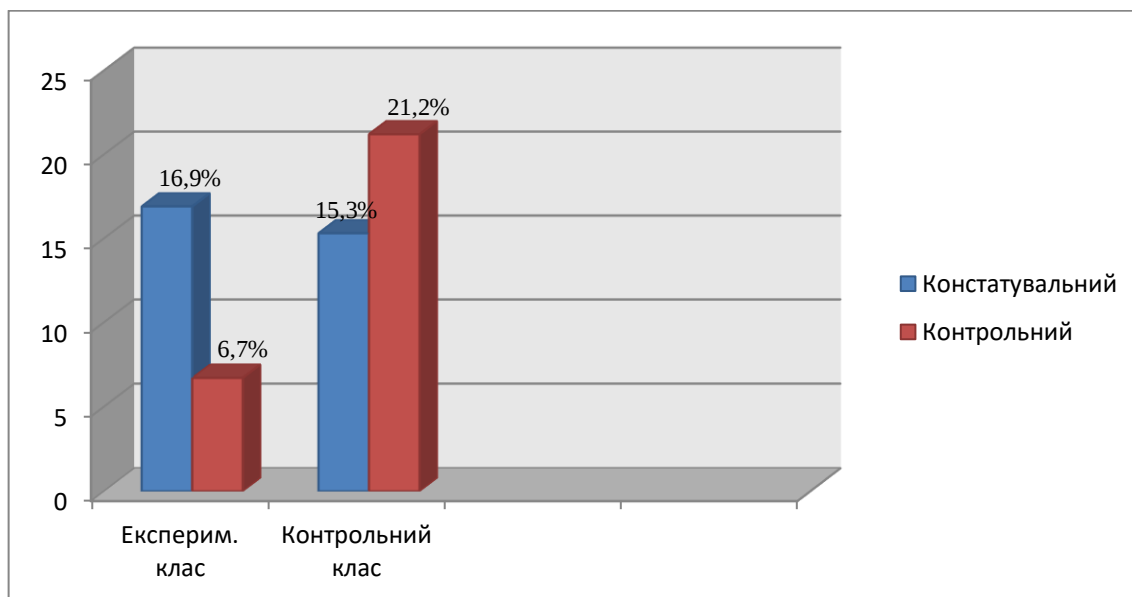

Рис. 2.9. Динаміка змін у ставленні до природи за низьким рівнем

Аналіз кількісних показників свідчить, що в експериментальному класі, порівняно з контрольним, має місце істотне збільшення чисельності дітей, яким властивий високий рівень, та зменшення кількості дітей з низьким рівнем. В експериментальному класі до експерименту кількість дітей з високим рівнем складала 16,9%. Після експерименту ці кількісні показники зросли до 43,3%.

Співставлення кількісних показників констатувального і контрольного етапів експерименту переконує в доцільності використання розробленої методики. Викликає занепокоєння різке збільшення кількості дітей з низьким рівнем у контрольному класі (з 15,3% до 21,2%). Водночас, експериментальні групи характеризуються збільшенням кількості дітей з високим рівнем за рахунок зменшення кількості дітей з середнім та нейтральним рівнем.

Висновки до розділу 2

З метою виявлення рівнів сформованості екологічної компетентності в учнів початкових класів було проведено констатувальний етап експерименту, який ґрунтувався на розробленій нами методиці, яка включала комплекс різноманітних методів діагностики: анкетування; спостереження; аналіз уявних екологічно тривожних ситуацій; розв'язування екологічно спрямованих задач;

модельовання конкретних дій та вчинків у природі на основі ідентифікації та співпереживання; виконання творчих завдань.

Одержані на констатувальному етапі експерименту результати засвідчили, що стан сформованості екологічної компетентності в учнів початкових класів складає з високим рівнем (16,9 %), середнім рівнем (26,6 %) нейтральним рівнем (29,9 %) та низьким рівнем (26,6%) екологічної компетентності. Під час виконання екологічних завдань відповіді учні виявили, що лише незначна кількість учнів початкових класів знає правила поведінки у навколишньому середовищі, має відповідний віку рівень екологічної обізнаності, уміє обґрунтовувати свою відповідь. Спостереження за поведінкою учнів у природі дали можливість зробити висновок про те, що вони виявляють інтерес до рослин і тварин, але керуються лише утилітарними цілями: щоб зірвати квітку, потягнути за гілку, упіймати метелика, жука.

Таким чином результати констатувального етапу експерименту засвідчують, що заявлена нами проблема дослідження потребує коригування та визначення форм і методів, які б сприяли формуванню екологічної компетентності.

Головна мета формувального експерименту полягала у розробленні форм і методів, що здатні покращити якість педагогічного впливу на формування екологічної компетентності в учнів початкових класів.

У формуванні екологічної компетентності неоціненна роль відводиться урокам, які проводяться в нетрадиційній формі. Зокрема, нами були проведені наступні уроки: *кейс-урок* («Підготовка тварин до зими. Піклування людей про птахів узимку»); *урок-експедиція* («Як люди піклуються про тварин взимку»); *еко-воркшоп* («Збережемо красу природи»). Запропоновані форми організації було впроваджено в інтегрований курс «Я досліджую світ». В експериментальній роботі урочну форму поєднували з позаурочною, так було проведено екологічні акції «День Землі», «День довкілля», «Довкілля і ми».

Серед ефективних методів, що дають можливість сформувати екологічну

компетентність, є ігрові: сюжетно-рольові ігри («Відгадай, хто це?», «Чоловічок з кори», «Намалюймо портрет звіра (птаха)», «Зоопарк»); словесні дидактичні ігри («Правила поведінки в природі», «Де росте?», «Сезонні зміни в природі. Буває чи ні?», «Знайди зв'язок»); ігрові завдання («Мое дерево»). Також використовували наступні методи: бесіди та спостереження. Школярі експериментального класу активно залучалися до такого виду діяльності, як догляд за кімнатними рослинами та за рослинами на шкільному подвір'ї, розвішування годівничок та підгодовування птахів.

Аналіз результатів формувального експерименту дає підстави стверджувати, що в експериментальній групі відбулося зростання за високим рівнем та зниження за низьким та нейтральним рівнями екологічної компетентності: високий – (+16,7 %), нейтральний – (– 6,6 %) і низький – (10,2%). Це стало свідченням того, що здійснений експеримент сприяв ефективності у формуванні екологічної компетентності в учнів початкових класів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі досліджено актуальну проблему формування екологічної компетентності в учнів початкових класів. Зміст і основні напрями експериментальної роботи лежать у площині реалізації сучасних завдань початкової школи.

1. Питанню формування екологічної компетентності в учнів початкових класів у сучасній літературі приділяється значна увага. Зокрема, це наукові пошуки Т. Байбари, Н. Бібік, Л. Печко, С. Жупаніна, Г. Марочко, Л. Шаповал та ін. Як свідчить аналіз наукових джерел, поняття «екологічна компетентність» науковці розглядають як прояв інтересу, турботи, доброчинності, не лише до збереження всього живого, що нас оточує, але й як безпосередню участь у піклуванні про природу.

Уточнено, що «екологічна компетентність» – це здатність особистості до ситуативної діяльності в соціальному та природному середовищі, за якої набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення, виконувати відповідні дії, нести відповідальність за прийняті рішення, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля.

2. Завдяки аналізу проблеми дослідження та сутності вихідного поняття визначено форми і методи (екологічні акції та проекти, природоохоронні інтелектуальні аукціони, бесіда, пояснення, спостереження, опорні схеми, вікторини, цікаві справи тощо) формування екологічної компетентності, що мають важливе значення для розуміння й організації різних видів діяльності учнів. Також науковцями обґрунтовано поєднання урочної та позаурочної роботи, застосування яких сприяє формуванню екологічної компетентності школярів.

3. З метою аналізу та оцінки реального стану формування екологічної компетентності учнів початкових класів у діючій системі навчання було проведено констатувальний експеримент.

На підставі з'ясування сутності поняття «екологічної компетентності учнів початкових класів» і врахування особливостей молодшого шкільного віку визначено такі *компоненти* сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів:

- когнітивний (знання про об'єкти і явища природи, взаємозв'язок і залежність між компонентами живої і неживої природи);
- емоційно-ціннісний (прагнення до збереження об'єктів природи; захоплення об'єктами живої та неживої природи; уміння бачити красу природи);
- діяльнісний (практичні уміння дбати про об'єкти природи; навички екологічної поведінки).

Виділено рівні екологічної компетентності: високий; середній; нейтральний; низький.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту переконливо свідчать про недостатній рівень сформованості екологічної компетентності учнів початкових класів, а саме: тільки у 16,9 % учнів констатовано високий рівень екологічної компетентності, у 26,6 % – середній рівень; нейтральний рівень у 29,9 % учнів та низький рівень – 26,6%.

4. Головною метою формувального експерименту було визначення форм і методів, що здатні покращити якість педагогічного впливу на формування екологічної компетентності в учнів початкових класів.

У формуванні екологічної компетентності провідну роль відводили урокам, які проводяться в нетрадиційній формі, а саме: *кейс-урок*; *урок-експедиція*; *еко-воркшоп*. Запропоновані форми організації було впроваджено в інтегрований курс «Я досліджую світ». В експериментальній роботі урочну форму поєднували з позаурочною: екологічні акції «День Землі», «День довкілля», «Довкілля і ми».

Серед ефективних методів, що дають можливість сформувати екологічну компетентність, застосовували: сюжетно-рольові ігри; словесні дидактичні ігри; ігрові завдання; бесіди та спостереження. Школярі експериментального класу

активно залучалися до такого виду діяльності, як догляд за кімнатними рослинами та за рослинами на шкільному подвір'ї, розвішування годівничок та підгодовування птахів.

Аналіз результатів формувального експерименту дає підстави стверджувати, що в експериментальній групі відбулося зростання за високим рівнем та зниження за низьким та нейтральним рівнями екологічної компетентності: високий – (+16,7 %), нейтральний – (– 6,6 %) і низький – (10,2%). Це стало свідченням того, що здійснений експеримент сприяв ефективності у формуванні екологічної компетентності в учнів початкових класів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання досліджуваної проблеми. Перспективи подальшої наукової розвідки потребують вивчення проблеми на основі розробки педагогічних технологій та їх впливу на формування екологічної компетентності в учнів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. К.: Веселка, 1998. 334 с.
2. Байбара Т. М., Бібік Н. М. Я досліджую світ: Підручник для 3 класу. К.: Форум, 2018. 176 с.
3. Байбара Т. М., Бібік Н. М. Я досліджую світ: Підручник для 4 класу. К.: Форум, 2019. 168 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
5. Бібік Н. М., Бондарчук Г. Я досліджую світ. Віконечко: Підручник для 1 класу. К.: Ранок, 2020. 112 с.
6. Бібік Н. М., Бондарчук Г. Я досліджую світ: Підручник для 2 класу. К.: Ранок, 2020. 144 с.
7. Біда О. А. Природознавство і сільськогосподарська праця. Методика викладання. Київ; Ірпінь: ВПКФ «Перун», 2008. 400 с.
8. Білоус С. Уроки з екологічного виховання. *Рідна школа*. 2004. №6. С. 70–72.
9. Богданець Г. П., Смирнова Л. Я. Формування екологічних уявлень у шестиліток. *Початкова школа*. 1999. № 5. С. 30–31.
10. Ващенко Н. І. З досвіду екологічного виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 1990. № 8. С. 40–44.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
12. Виноградова Н. Ф. Екологічне виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Екологічна освіта: концепції і методичні підходи. М., 2004.
13. Вознюк О. Наукова сутність педагогічної системи В. Сухомлинського. Екологічний аспект. *Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка*. Тернопіль. 2002. Вип. 5. С. 75–77.

14. Гладюк Т. В. Ідеї формування екологічної культури молодших школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Наукові записки ТДПУ. Серія: Педагогіка*. Тернопіль. 2002. Вип. 5. С. 56–59.
15. Глазачев С. Н. Екологічна культура. М., 2003. С. 15.
16. Горощенко В. П., Степанов І. А. Методика викладання курсу «Я досліджую світ». К.: Просвітництво, 2018. 159 с.
17. Григорович, О. П. Інтелект-карти як засіб формування екологічної культури молодших школярів. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*, 2019, 10 (1). Одеса. С. 161-166.
18. Гриньова Є. О. Завдання екологічного змісту в курсі природознавства. *Початкова школа*. 1999. № 7. С. 46–47.
19. Грошовенко О.П. Формування у молодших школярів дбайливого ставлення до природи у позаурочній виховній роботі. (Автореф. дис. 227 канд. пед. наук). Інститут проблемного виховання АПН України, Київ, 2007, 16 с.
20. Дерев'янко В.О. Екологічне виховання учнів. *Початкова школа*. 2001. № 11. С. 27–30.
21. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303.pdf>
22. Дерябо С. Д. Природний об'єкт «як інший знайомий». Даугавпілс, 1999. С. 45–67.
23. Долинська Л. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
24. Дубняк К. Що таке краєзнавство? Краєзнавство в трудовій школі. Х., 6. С.5 – 11.
25. Екологічне та естетичне виховання школярів. Під ред. Л.П. Печко. – К.: Просвіта, 1998. 128 с.
26. Закон України «Про освіту»: Редакція від 02.10.2021 Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

27. Запорожан З. Є. Екологія в початковій школі. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 252 с.
28. Запорожан З. Є. Природоохоронне виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 1997. №1. С. 34–37.
29. Захлебний А. Н. Школа і проблеми охорони природи. М.: Педагогіка, 1999. 184 с.
30. Ігнатуша, А. Л., Ляшенко К. І. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання. *Питання педагогіки, психології та методики початкового навчання : наукова дискусія: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Суми, 2014: СумДПУ імені А. С. Макаренка. С. 108–112.
31. Кардешук Н., Янішевська С. Формування екологічної свідомості особистості. *Проблеми педагогічних технологій. Збірник наукових праць*. Луцьк. 2003. Вип. 3. С. 198–202.
32. Ковальчук Г. В., Ковальчук Г. С. Екологічне виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. №12. С. 50–55.
33. Козіна Е. Ф., Степанян Е. Н. Методика викладання природознавства. М.: Академія, 2004. 496 с.
34. Колишкіна А. П. Екосвіт. Програма та методичні рекомендації з екологічного виховання учнів початкових класів : метод. посібник для вчителів початкових класів. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. 140 с.
35. Комар, О. Інтерактивні технології – технології співпраці. *Початкова школа*, 2004. № 9, С. 5-7.
36. Концепція Нової української школи. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
37. Крисаченко В. Екологічна культура. К.: Наука, 2006. 230 с.
38. Кудрик В., Стасюк Л. Екологічне виховання учнів молодшого шкільного віку як педагогічна проблема. *Наукові записки ТДПУ. Серія:*

Педагогіка. 2001. №5. С. 100–103.

39. Курдидик С. В. Підвищувати ефективність екологічного виховання. *Початкова школа*. 1997. №12. С. 51–55.

40. Кусяк Г. Взаємодія людини і природи. *Початкова школа*. 2001. № 6. С. 31–34.

41. Кучай Т.П. Підготовка майбутніх вчителів в університетах Великої Британії до екологічного виховання учнів. (Автореф. дис. канд. пед. наук): АПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, Київ. 2010. 20 с.

42. Лазарук А. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С.19–37.

43. Левків С. П. Формування екологічної компетентності учнів на уроках біології. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць*. за заг. ред. д.п.н., проф. С.С. Вітвицької, к.п.н. доц. Н.М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 223–230.

44. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : Навчальний посібник, Харків: «ОВС», 2002. 400 с.

45. Лях В. Казка в екологічному вихованні молодших школярів. *Початкова школа*. 2001. №1. С. 27–29.

46. Малик Ю.О. Сучасні екологічні проблеми і шляхи їх вирішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 700. С. 244-246.

47. Маргламова К.Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи: навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ: Видавництво «Наука і освіта». 134 с.

48. Масол Л. Краєзнавство у вихованні художньо-естетичної культури школярів. Виховання естетичної культури школярів: навч. посіб. І.А. Зязюн, Н.Є. Хлебникова, Л.О. Миропольська та ін. К., 1998. С.133 – 152.

49. Мелаш В. Екологія для молодших школярів. *Початкова школа*. 2001. №5. С. 22–25.

50. Можаровська Т.В. Психологічні особливості формування та

розвитку екологічної особистості засобами екологічної освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. II(14), Issue: 27, BUDAPEST, 2014, P. 95-98.

51. Нарочна Л. К., Ковальчук Г. В., Гончарова К. Д. Методика викладання природознавства. К. : Вища школа, 1990. 202 с.

52. Огієнко Н. М. Дидактичні умови ефективного використання краєзнавчого матеріалу. *Початкова школа*. 2006. № 9. С. 41–44.

53. Основи національного виховання: концептуальні положення. [В.Г. Кузь, Д. Руденко, З. О. Сергійчик та ін.]. К.: Інформ. вид. центр «Київ», 1993. 52с.

54. Плешаков А. А. Екологічні проблеми і початкова школа. *Початкова школа*. 1999. №5. С. 23–24.

55. Подоляк В. О. Формування в учнів системи наукових компетентностей у галузі сучасного виробництва: *Теоретико-методичний аспект*: Наукова монографія. Вінниця: Книга Вега, 2002. 460 с.

56. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : *науково-методичний посібник*. Київ, 2004: А.С.К, 192 с, С. 8-24.

57. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: Наказ МОН № 641 від 16 червня 2015 року. Електронний ресурс: Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

58. Про концепцію екологічної освіти в Україні. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>

59. Пустовіт Г. П. Сучасні підходи до розуміння сутності принципів екологічної освіти учнів у позашкільних закладах. *Педагогічні науки*. Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. Вип. 34. С. 95–102.

60. Пустовіт Н. А., Пруцакова О. Л., Руденко Л. Д., Колонькова О. О. Формування екологічної компетентності школярів: наук.-метод. посібник. К.: «Педагогічна думка», 2008. 64 с.
61. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 1999. 368 с.
62. Савченко, О. Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів. *Початкова школа*. 2001. С. 1-4
63. Саєнко Ю.О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до використання екскурсії як складової частини формування екологічного мислення учнів. *Virtus : Scientific Journal / Editir-in-Chif M.A. Zhurba*. 2017. No 15. С. 144-147.
64. Самієнко В. С. Екологічне виховання шестиліток при ознайомленні з рослинами. *Початкова школа*. 2000. № 3. С. 42–45.
65. Сергєєва В., Семенюк О. Від екологічної освіти до екологічної свідомості. *Проблеми педагогічних технологій. Збірник наукових праць*. Луцьк. 2003. Вип. 3. С. 80–86.
66. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. К.: Радянська школа, 1988. 310 с.
67. Тарасенко Г. С. Аксіологічний підхід до створення еколого- виховних ситуацій у процесі фахової підготовки вчителя. *Проблеми сучасної пед. освіти: зб. статей. Серія: Педагогіка і психологія*. Вип. 8 Ялта: РВВ РГУ, 2005. С. 212–216
68. Ткачова Н. О. Ціннісні парадигми освіти. Х.: Основа, 2004. 28 с.
69. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Вибрані пед. твори: у 2-х т. за ред. О.І. Піскунової. К., 1983. Т. 1983. С.192–471.
70. Фефілова Т. В., Саєнко Ю. О. Використання сучасних інноваційних технологій у початковій школі. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. (Вип.15). Полтава. 2015. С. 274 -281.

71. Химинець О. Психолого–педагогічні основи екологічного виховання. *Початкова школа*. 2008. № 4. С. 38 – 40.

72. Хлонь Н. Стежина екологічних знань і вмінь. *Початкова школа*. 2009. № 10. С. 21–22.

73. Шевчук К. Д. Формування у молодших школярів ціннісного ставлення до рідного краю. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання, Київ, 2009, С. 20

74. Шевчук К. Ціннісне ставлення особистості до рідного краю як психолого-педагогічна категорія. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. Львів, 2007 № 1. С. 178–187.

75. Ясвін В. А. Психолого-педагогічна корекція суб'єктивного відношення до природи в процесі екологічної освіти. *Питання психології*. 2008. № 4. С. 32–34.

76. Domka, L. (2001). Dialog z przyrodą w edukacji dla ekorozwoju. Warszawa, Poznań: Wyd. naukowe PWN SA, 2001. 240 s., s. 71

77. Primary Education with Teaching Qualification. Faculty of Education. University of Glasgow. CCB, URL: <http://www.gla.ac.uk/faculties/education/teachinginschools/primary/educationwithpr>

78. Suchara-Olech, A., (1995). Koncepcja edukacji ekologicznej w przedszkolu I nauczaniu początkowym, w: Przyszłość - Szkoła - Twórczość, Słupsk, 2006, s. 145.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для учнів

П.І.Б. _____

1. Чи любиш ти бувати на природі?

- так;
- ні.

2. Що тебе найбільше приваблює в природі?

- краса;
- пісні птахів;
- чисте повітря;
- спокій;
- інше _____

3. З якою метою ти проводиш свій вільний час на природі?

- прогулянка;
- екскурсія;
- відпочинок;
- спілкування з батьками;
- інше _____

4. Що робиш зі сміттям, що залишилось після твого відпочинку?

- залишаю на місці відпочинку;
- закопую в яму;
- спалюю на місці;
- забираю з собою.

5. Які норми та правила поведінки в природі ти знаєш?

- не лови диких тварин;
- не руйнуй пташині гнізда;
- не руйнуй мурашники;
- не ламай гілок, дерев і кущів;

Продовження додатку А

- не пошкодуй кору дерева;
- не збирай березовий сік;
- не рви в лісі, на луці квітів;
- не шуми в лісі;
- не залишай сміття в лісі, парку, на луці, біля річки;
- інше _____

6. Звідки ти дізнався (лася) про правила поведінки в природі?

- розповіла вчителька;
- прочитав(ла) у художній літературі;
- розповіли батьки.

7. Що ти зробив(ла) з охорони природи рідного краю?

- доглядав(ла) за рослинами;
- виготовив(ла) годівниці для птахів;
- підгодовував(ла) зимуючих птахів;
- інше _____

Дякуємо за відповіді!

Додаток Б

Етична бесіда «Хто така еко-людина?»

Мета: розкрити поняття «екологічність», показати певні рівні толерантної поведінки людини; розвивати вміння аналізувати, приймати рішення, вибирати правильну позицію; виховувати спостережливість, уважність до інших людей та природи, здатність бачити і розуміти взаємодію з вчинком і його наслідком; виховувати почуття взаємодопомоги та дружнього прийняття іншої людини, чуйність, взаємодопомогу, людяність, терпимість, небайдужість; сприяти формуванню ціннісних установок на толерантне спілкування та навичок толерантної поведінки, звичок.

Хід бесіди

Вступна частина

- Діти, що таке природа? Як з нею пов'язана людина?
- Що саме нам дає природа?
- Діти, як ви гадаєте, що означає поняття *екологія* та *екологічна безпека*?
- Чи завжди ми в житті «екологічні» до природи та інших людей?
- Які якості має еко-людина і як їх виховувати в собі?

На ці та багато інших запитань нам доведеться сьогодні відповісти. Кожна людина колись задумається про те, як ті де вона живе.

Основна частина.

- Які небезпеки може нести наша діяльність для навколишнього середовища?

- Що ми можемо і маємо роботи, щоб покращити екологічну ситуацію та допомогти природі?

Пропоную вам пройти невеликий тест.

Тест «А ти живеш екологічно?»

1. Яка екологічна ситуація сьогодні?

А. Щось трапляється? Мені здається, все добре;

Б. Чув(чула), що рівень світового океану підвищується з кожним роком, і ще щось там про озонові діри;

В. Сьогодні – це екологічна катастрофа, що летить на всіх крилах прямо на нас і лише ми можемо ще щось змінити.

2. Як часто ти купуєш новий одяг та аксесуари?

А. Я слідкую за усіма трендами, тому часто додаю щось новеньке до свого образу;

Б. Змінюю одяг кожного сезону, хочу деяких змін;

В. Купую одяг лише за гострою необхідністю, навіщо більше?

3. Маєш еко-сумку та(чи) багаторазову пляшку для напоїв?

А. Ні, занадто багато мороки;

Б. Маю, але іноді забуваю користуватися цими речами;

В. Звичайно, адже це дуже комфортно і екологічно.

Продовження додатку Б

Якщо більшість твоїх відповідей С – ти хочеш зробити щось хороше для нашої планети і це прекрасно. Продовжуй і надалі!

- З чого б саме ви почали екологічні зміни в нашому місті?

- Опишіть, як ви уявляєте ідеальну екологію в нашому місті?

Заключна частина

Гра «Що я можу зробити для Землі?»

Учні отримують стікери, фломастери (олівці, ручки). На дошці прикріплений малюнок Землі (на великому аркуші паперу). Кожен пише на стікері обіцянку про те, що він зробить в найближчому майбутньому для нашої планети. (учні виконують завдання)

(Я *обіцяю* завжди користуватися еко-сумкою; я *обіцяю* не купувати напої в одноразовій тарі...)

Діти, давайте складемо резолюцію наших дій на майбутнє (один із учнів зачитує вголос усі обіцянки з дошки). Пропоную залишити нашу резолюцію на дверях класної кімнати, щоб ніхто з вас не забув про свої обіцянки.

- Тож як ви розумієте поняття «еко-людина»?

- Яке значення має еко-активізм в житті кожного з нас?

Сьогодні ми з вами дізналися, що таке екологія, замислилися як зробити наше життя кращим. Ми живемо з вами серед людей і треба навчитися рахуватися з думками і вчинками інших, уміти зрозуміти людину і вибачити її, не робити нічого такого, чого б не хотів для себе. І тоді вас будуть любити і поважати, і світ стане кращим!

Діти, давайте разом зробимо щось користе для нашої планети!

- Як ви вважаєте, що ми з вами можемо дійсно покращити не лише у своєму житті, а і у місцях навколо нас? (прийняття учнями рішення про проведення прибирання або про посадку дерев на території школи(парку). Я хочу закінчити нашу бесіду словами американського доктора філософії Б. Орлі: «Коли висохне останнє дерево і помре остання тварина, ви зрозумієте, що у Всевишнього для вас немає іншої Землі.

Додаток В

Анкета для вчителів

1. Який зміст Ви вкладаєте в поняття «екологічна культура»?

2. Екологічне виховання, на Вашу думку, це:

- охорона природи;
- формування екологічних знань;
- виховання екологічної культури;
- формування відповідального ставлення до об'єктів природи;
- інше _____

3. У роботі з дітьми по ознайомленню з природою надаєте перевагу:

- спостереженням;
- бесідам;
- іграм;
- досліддам;
- розповідям;
- праці в природі;
- читанню художньої літератури;
- інше _____

4. Ви вважаєте, що найкраще знайомити дітей з природою:

- на уроці;
- на прогулянці;
- під час гри;
- під час екскурсій в природу;
- інше _____

Дякуємо за відповіді!

Додаток Г

«Спостереження за змінами у світі рослин восени»

Мета:

- ознайомити учнів зі змінами в житті рослин восени, з різноманітністю форм, окрасу листя рослин в осінній період;
- дати поняття про листяні та хвойні рослини;
- познайомити з представниками рослин, які ростуть в рідному краю;
- розвивати спостережливість, естетичні смаки шляхом милування за природою, логічне мислення.
- сприяти зміцненню фізичного здоров'я, душевної рівноваги, дбайливого ставлення до природи.

Хід екскурсії

I. Мотивація спостереження.

(Вона проводиться біля входу в парк).

- Сьогодні у нас незвичайний урок. Ми вирушаємо подорожувати до парку разом з найкрасивішою порою року, а якою саме ви дізнаєтесь відгадавши загадку.

Що за дівчина блукає
І з дерев листки зриває,
Птахів у вирій відправляє,
У садах врожай збирає? (осінь)

- Правильно - це осінь. Ось вона красуня Осінь.

(З'являється дівчинка в костюмі Осені).

Осінь:

- Я дуже рада, що ви мене впізнали і прийшли до мене в гості.

Сьогодні ви з вами помандруємо по осінньому парку, помилуємося різнокольоровими фарбами золотої осені, найяскравішого, хоча і короткого періоду - листопаду. Послухаємо, як шарудить падаюче листя, шумить вітерець на гілках, весело посвистують пташки. Але щоб все це побачити і почути, в лісі потрібно добре себе вести. Розкажіть, які правила поведінки потрібно дотримуватися в парку?

(Діти згадують правила поведінки в лісі)

II. Подорож по парку. Спостереження

Зупинка «В майстерні художниці Осені»

Учитель: Перша наша зупинка називається «В майстерні художниці Осені». Давайте помилуємося яскравими фарбами розписного осіннього шатра.

- Діти, погляньте навкруги. Скажіть, що змінилося в парку порівняно з тим, як ми були в ньому останнього разу? (Листя на деревах і кущах змінило свій колір.)
- На що схоже оце жовте листя? (Воно неначе золоте)

Продовження додатку Г

- Подивіться на листочки осики. Я назву їх багряними. Якого ж вони кольору? (темно-червоного)
- Отже який колір ми називаємо багряним?
- Які кольори полюбляє осінь? (Жовтий, червоний, оранжевий, коричневий)
- Спробуйте порахувати, скільки кольорів і відтінків ви бачите на листях дерев і чагарників.
- Хто з вас чув, як називають осінь? (Золотою, кольоровою)
- Зверніть увагу, що листя різних дерев відрізняються за кольором. Подивіться, якого кольору листя на березі? На клені? На горобині?
- А знаєте, чому листя жовтіє?

Пояснення вчителя

Влітку листя зелене тому, що в них міститься багато зеленого барвника - хлорофілу. Крім нього в листі знаходяться і інші фарбувальні речовини жовтого і червоного кольору. Але зеленої речовини так багато, що влітку воно заглушає всі інші відтінки. Це зелена речовина дуже важлива для рослини. В процесі життя рослини воно поступово руйнується, але під дією сонячного світла знову утворюється. Влітку сонце світить довго, сонячного світла багато, і лист весь час залишається зеленим. А восени день стає коротшим, рослини отримують менше сонячного світла. Зелене барвник в листі руйнується і не встигає відновитися. Зелений колір в листі убиває. І листя забарвлюється по-різному. Там, де більше речовини жовтого кольору, вони жовтіють, а де більше червоного кольору, червоніють. А оскільки в листі кількість барвників різний, то рослини і розфарбовуються безліччю різноманітних відтінків.

- А тепер подивіться на листя бузку і вільхи, якого вони кольору?
- Чому вони восени не змінюють своє забарвлення?

Правильно, тому що в листі цих дерев, крім зеленого інших фарбувальних речовин немає.

- Які дерева не підкорилися володарці-осені і залишаються зеленими? (Ялини, сосни)

Так, ялинки і сосни і взимку залишаються зеленими, не змінюють колір своїх листочків голочок. Голочки у сосни і ялинки називають хвоєю, а дерева хвойними.

Зупинка «Листопадна»

Подивіться, як гарно поволі падають листочки.

- А чи знаєте ви, чому восени з рослин облітає листя?

(Учитель пропонує учням розглянути опале листя різних дерев і чагарників і переконатися, що у всіх гладенький, округлий край черешка).

Учитель. Ранок немає, тому що листя не обривається з гілок, а відокремлюються в певному місці - там, де черешок прикріплюється до гілки і де восени утворюється корковий прошарок.

Продовження додатку Г

Листопад - це захист дерев від зимової холоднечі і посухи. За теплі місяці тільки одна велика береза випаровує близько 7 тонн води, а це дуже багато. Зберігши на зиму листя, через які ця вода випаровується, береза загинула б від посухи: взимку стільки води з ґрунту не отримаєш. До того ж листя взимку тільки б пошкодили деревам. Сніг, що падає на них, поламав би гілки. Ось чому восени йде листопад у листяних дерев.

Зупинка «Ігрова»

- А тепер давайте пограємо. Вгадайте, з якого дерева цей листок.

«Коли я скажу "Раз, два, три - біжи", кожен з вас повинен підбігти до того дерева, листок з якого тримає в руках.

III Підсумки спостереження

- Ось і закінчилася наша екскурсія в осінній парк. Сьогодні ви дізналися і побачили багато нового і цікавого. Розкажіть, які зміни в житті рослин відбуваються восени?

- Подивіться, один на одного, як здорово вас розфарбувала художниця Осінь. Ваші щоки стали рум'яними, очі світяться. Чому?

- Правильно, тому, що перебування на свіжому повітрі зміцнює здоров'я, а здорова людина завжди гарний.

Додаток Г

Екологічна акція «Збережи ялинку»

Мета заняття: ознайомити учнів з методами запобігання вирубки молодих хвойних дерев напередодні Нового року; розвивати почуття уміння шанобливо із повагою відноситись до світу, що оточує їх, побачити в ньому те, що вимагає любові та захисту, бережливого ставлення до хвойних насаджень.

Матеріали та обладнання: слайди, фрагменти відеофільмів, природний матеріал (шишки, новорічні іграшки, зрізи з дерева, мушлі, сухоцвіти, живі квіти), контейнерові рослини, ялинкова «лапка».

Терміни і поняття: акція, композиція, операція, ялинкова «лапка», контейнерові саджанці.

Тип заняття: комбінований.

Перебіг заняття:

I. Організаційний момент

Заняття «Збережи ялинку» - це незвичайне заняття. З метою запобігання вирубці молодих хвойних дерев напередодні Нового року проводиться екологічна акція «Збережи ялинку». Для цього організовується вся громадськість, учні та дорослі, з метою належного запобігання вирубці та збереження зелених «красунь». Організуються патрулювання в приміських лісах, парках, скверах, заняття в школах, уроки аранжування, практичне вирощування хвойних в теплицях : живцями та з насіння.

II. Мотивація до вивчення проведення заняття

Хвойний ліс – це легені планети, велетенська скарбниця вологи, яка потрібна усьому живому. 1 га лісу очищає за рік 18 млн. м³ повітря, 1 га хвойних рослин зберігає понад 2 240 тонн вологи. Ліс – це не тільки рослини, але й «помешкання» тварин. Дбати про збереження лісів – наш святий обов'язок.

III. Актуалізація знань та виклад нового матеріалу

План

1. Природоохоронна екологічна акція «Ялинка».
2. Історія використання хвойних на Новий рік.
3. Екологічна «ялинкова» проблема. Перегляд слайдів, відеофільмів.
4. Рекомендовані заходи при проведенні акції «Збережи ялинку» та методи запобігання вирубці молодих хвойних дерев перед Новорічними святами.
5. Виготовлення новорічних композицій.

1. Природоохоронна екологічна акція «Ялинка».

Віддавна оспівана в легендах, піснях, краса новорічної ялинки. А це, передусім, лісові шати. Карпатські схили поросли стрункими чарівними смереками та таємничими соснами. Хвойні ростуть на півночі і в південних степах, де їх посадили українські лісівники. Але які несхожі між собою ці ліси.

Продовження додатку І

Високі гінкі сосни Чернігівщини під палючим південним сонцем стали приземкуватими крислатими, вузлуватими.

У праісторичні часи там, де тепер лише розпечений пісок, шуміли дрімучі бори. В них водилися звірі, птахи, не бракувало води в глибоких ріках та джерельних озерах. Але людина звикла зловживати своєю силою і перетворила квітучі землі на пустелю. Нині люди беруться за відродження понівеченої землі. Завдяки лісівникам піднімаються нові лісові насадження, поступово відновлюється втрачена гармонія. Хвойні ліси – це легені Планети.

2. Історія використання хвойних на Новий рік.

Повідомлення від учнів:

1 - й учень:

У давній давнині Новий рік пов'язували з весною - початком відродження природи, бо велося це від давніх землеробських народів.

На Русі до 1342 року було 2 Нових роки: один релігійний - 1 березня та громадянський - 1 вересня. Російський цар Петро I видав наказ, за яким «Рахувати Новий рік не з першого вересня, а з першого січня 1700 року». Цей звичай Петро I побачив у Німеччині. Ще з часів язичництва давні германці поклонялися духам дерев. Вони вважали, що в ялині живе божество, яке охороняє все живе в лісі: і рослини, і тварини. Тому вони прикрашали гілки ялини мисливськими трофеями та іншим, щоб улестити божество. Ось звідки звичай прикрашати ялинку.

Першу новорічну ялинку було встановлено на початку 1600 року в Ельзасі - французькій провінції. З 1815 року ялинки прикрашають свічками, а далі ялинковими прикрасами із скла.

2 - й учень:

Давньослов'янська назва ялини означає - колюча. Листки - хвоя живе на дереві 5 - 7 років, а в місті лише 1 - 2 роки. Узимку листки- хвоїнки закривають продихи смоляними грудочками, щоб дерево не загинуло від надлишкового випаровування під час морозів. Ялинка живе до 500 років. Це дерево розповсюдилося по всьому світу зі Східної Азії. У Прикарпатті дорогому гостю дарували гілочку ялини на знак любові, добрих почуттів, у Латвії ялиною прикрашають браму дому нареченої, бажаючи їй щастя, відданості.

3. Екологічна «ялинкова» проблема.

Не дивно, що з такою пошаною і любов'ю ялинка стала обов'язковим атрибутом новорічного свята.

За багато років люди так звикли до цього, що не замислюються проте, скільки коштуватиме природі щорічне вирубування лісової красуні.

Екологічна акція «Збережи ялинку», яка проводиться напередодні Нового року, у грудні, передбачає запобігання вирубці молодих хвойних дерев. Разом з дорослими юннати проводять патрулювання в приміських лісах і міських парках.

Продовження додатку І

Акція спрямована і на формування громадської думки про «ялинкову» проблему шляхом пропаганди, заміни ялин, сосен аранжуванням з гілок хвойних дерев, що має значно скоротити запит на великі дерева; вирощуванням хвойних контейнерованим способом. Це можуть виконувати як дорослі, так і учні, використовуючи при цьому теплицю, парник, насіння та живці хвойних. Використання контейнерових хвойних (кипарис, італійська сосна, голуба ялина, смерека тощо) збагатять приміщення очищеним фітонцидним повітрям. Ця заміна сприяє тому, що велика кількість гілок «лапника», що залишається в лісі на місцях санітарної рубки, лісосіках і які навіть інколи спалюються, дає економічний ефект, зберігає ліс, зберігає життя багатьом деревам, на вирощування яких витрачено чималі роки та кошти.

Перегляд слайдів, відеофільмів.

4. При проведенні акції «Збережи ялинку» необхідно спланувати наступні заходи:

1. Сформувати громадську думку про «ялинкову» проблему.
2. Організувати, заготівлю і продаж, роздачу комплектів ялинкового та соснового гілля - «лапника» на ялинкових базарах та інших місцях.
3. Провести заняття школи «юного аранжувальника» з метою ознайомлення дітей з правилами, прийомами створення новорічних і різдвяних композицій.
4. Провести конкурс серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів студентів та широких верств населення:
 - на кращу казку, вірш, оповідання, плакат, малюнок, карикатуру, шарж, присвячені охороні зелених красунь наших лісів;
 - на кращу школу, клас, учителя, керівника гуртка, які взяли участь в проведенні операції.
5. Організувати і провести виставки «ялинкових» аранжувань у школах, районах, містах.
6. Планувати екскурсії в природу - до парку, лісу, де безпосередньо провести заняття у формі гри, наприклад:
 - турнір знавців новорічного лісу;
 - конкурс знавців хвойних рослин України, своєї місцевості;
 - роль хвойних дерев та чагарників у повсякденному житті людини;
 - кому в лісі потрібні хвойні дерева.
7. Конкурс загадок, прислів'їв та приказок, не тільки про хвойні породи, а й про ліс, листяні дерева та тварин лісу, охорону рослинного та тваринного світу.

5. Рекомендації практичного виготовлення новорічних композицій

Останнім часом замість традиційних новорічних ялинок усе частіше використовуються новорічні композиції, які прекрасно вписуються в сучасний інтер'єр. Вони прикрашають новорічні столи, підносяться як подарунки.

Продовження додатку І

Якщо композиція призначена для святкового столу, то повинна бути невисокою і гарно виглядати з усіх боків. Краще її зробити в низькій пласкій вазі чи кошику. Рослини треба закріпити голками, а також за допомогою пластиліну чи подушечок з моху. У квартирі новорічні композиції можна поставити на обідній чи книжковий стіл, сервант, книжкову полицю, телевізор, помістити в настільній вазі, закріпити на люстрі, бра, торшері.

Основу таких композицій складають красиво вигнуті гілки хвойних рослин – сосни, туї, кипарису, ялівців. Можна використовувати різні природні матеріали - спиляні дерева, шматки кори, гриби - трутовики, бересту, кору, шишки, мох; додавати до композиції живі квіти, плоди, ялинкові іграшки, свічки, блискучий «дощик», золочені шишки, посріблені гілки дерев і трав, які створюють атмосферу казки.

Як готувати подібні атрибути? Зазвичай ялинові і соснові шишки, великі суцвіття зонтичних, пижму що відцвіла, занурюють у лак, запилують срібною фарбою. А щоб отримати засніжену гілочку, необхідно облити її звичайним клеєм і посипати потертим пінопластом. Або готують розчин кухонної солі в гарячій воді з розрахунку 2 ч. ложки солі на 1л води. Потім розчин охолоджують, занурюють гілки і витримують протягом доби (24 год.). Висушені гілки використовують у композиції. Часто в новорічних композиціях використовують свічки. Їх нескладно виготовити самим. Форму роблять із фотопаперу, скляних куль, різних пляшок, коробочок. Гніт із звичайної бавовняної нитки відповідної товщини і висотизакріплюють у центрі на сірнику, олівці. Чистий білий прозорий парафін (технічний не дає хороших тонів) розплавляють і додають фарби (масляні із тюбиків, чорнила з фломастерів, високоякісний взуттєвий клей, губну помаду). Потім заливають у форму і дають загуснути (до 2 год.), краще на вулиці. Переконавшись, що парафін затвердів, картонні форми розбирають, а скляні обгортають тканиною чи папером оббивають молоточком і знімають побите скло як шкаралупу з яєць. Але все ж, якщо є можливість, не треба забувати про живі квіти, які навіть у невеликій кількості дуже підсилюють загальне враження. Звичайно, квіти треба забезпечити вологою.

Для новорічних композицій підходять будь-які квіти, потрібно їх зовсім небагато. Достатньо однієї невеликої хризантеми, гілки бузку, 3 - 5 тюльпанів чи нарцисів. Оригінально виглядають зрізані цикламени чи конвалія. Парадність надають композиціям троянди, кали, гвоздики.

Якщо немає можливості використати живі квіти, їх замінюють сухоцвітами, ще з осені заготовленими з цією метою. Прекрасно виглядають з гілочками ялини оранжеві кульки фізалісу, сніжно - ягідник, горобина тощо. Яскравість надають строкаті листки рослин (хлорофітуму, аукуби, сансев'єри).

Але які б матеріали не використовувалися, в усьому треба знати міру. Адже основна цінність декору - композиція, а не окремі елементи, навіть найдивовижніші.

Продовження додатку І

Головна мета - показати людям за допомогою композицій казковий новорічний світ, дати їм можливість хоч на мить піднятися над буденністю, помріяти про щось хороше і світле.

Пропонуємо декілька новорічних композицій.

Шишка - ялинка

У будь - яку за розміром шишку вклеюють хвоїнки сосни між лусками, починаючи з нижніх. Потім шишку прикріплюють до основи з пінопласту, картону, фанери. За бажанням її прикрашають бісером, намистинами, пінопластовими кульками. Поруч з шишкою - ялинкою на основі можна розмістити свічку, Діда Мороза та Снігуроньку. Основу слід задекорувати дрібним пінопластом, хвоїнками.

Композиція на зрізі дерева

На зрізі стовбури дерева просвердлюємо отвори для закріплення гілочок, свічок, іграшок. Подібні композиції нагадують казкові історії новорічного лісу, коли додаємо іграшкових звірят.

IV. Узагальнення та систематизація отриманої інформації.

1. Значення хвойних у житті людини.
2. Обґрунтуйте економічний ефект екологічної акції «Збережи ялинку».
3. Поєднання прекрасного і корисного в сучасному світі.

V. Підсумок заняття.

Екологічна акція «Збережи ялинку» має глибоке моральне значення, тому що дозволяє допомогти дітям навчитися бути уважним до світу, що оточує їх, побачити в ньому те, що вимагає любові та захисту, пробудить у їхніх душах співчуття та розуміння життя в усіх його проявах.

VI. Творче домашнє завдання.

1. Виготовити новорічні ялинкові композиції
2. Підготувати вірші, прислів'я, казки про новорічні ялинки.

Додаток Д

Свято екологічної казки «Зелений гомін»

Мета: виховувати в учнів любов до природи, дбайливе ставлення до неї, уміння захищати навколишній світ від забруднень та руйнувань, уміння оцінювати стан навколишнього середовища. Розвивати вміння учнів за допомогою акторських засобів передавати зміст художнього твору, розкривати світ переживань змальованих образів.

Епіграф: «Природа – це казка, яку треба читати серцем».

Форма проведення: свято акторської майстерності для учнів 1-4 класів.

Обладнання: декорації лісу, пеньки берези, стіл, дві лави, посуд, рушники, проектор, ноутбук, костюми лісових звірів, тощо.

Перебіг заходу

(На сцені оформлена лісова галявина та частина української хати. По центру розташована мапа землі, круг неї екологічні знаки та надпис «Зелений гомін». Звучить весела мелодія, до мікрофона виходить ведучий).

Ведучий. Юні друзі, чи любите ви природу? Напевно всім вам подобається бувати в лісі чи на полі, біля річки, чи в саду. Україна здавна славилася своїми природними багатствами: лісами, горами, річками, морями, степами. Всі багатства нашого краю – для людей, в тому числі і для вас.

Послухай, як трава росте, напоєна дощами.

І як до тебе рідний степ шепоче колосками.

Послухай, як струмок дзвенить,

Як гомонить ліщина – з тобою всюди,

Кожну мить говорить Батьківщина.

Ведучий. Земля – не просто наш дім, це середовище, в якому ми живемо. Ось уже понад сто років існує наука, що вивчає всі взаємозв'язки в природі. Називається вона – екологія. Вчені-екологи вивчають, як живуть і чи взагалі зможуть вижити живі істоти у забрудненому середовищі і що треба робити, щоб припинити подальше забруднення природи.

Друже, чи знаєш, чого людині треба?

Чистого дощичку з ясного неба.

Треба і чути, і бачити літом,

Як заливається жайвір над житом.

Треба, щоб в лісі для лиса і лося

Місця живого хоч трішки знайшлося,

Треба ще рибок малих і великих

В чистих пречистих озерах і ріках.

Треба, щоб людина по морському купанні

Не одмивалась од мазуту у ванні.

Треба сніданків, і треба обідів,

Тільки, будь ласка, без жодних нуклідів,

Треба, виходить, не так і багато,

Продовження додатку Д

Діти, чи важко про все це подбати.

Ведучий. Сьогодні на нашому святі екологічної казки «Зелений гомін» учні 1 класу будуть виступати вперше. Вони для усіх глядачів підготували казку, в якій розповідається про пригоди Грушки. І до слова запрошуються юні артисти 1 класу.

(Інсценізація екологічної казки «Грушка та Дядько Забирайло»).

Ведучий. Зелен світ, зелен розмай – так ласкаво наш народ називав чарівний дивосвіт рідної природи. Світ, в якому ліс, як рідний дім, де кожен корінчик, стеблинка, дерево, звірина чи пташина підкорялися людям, а люди підкорялися силам природи та берегли її.

Послухай музику землі: в ній запах трав і сонця ласка,

У синім небі – журавлі, а на долинах – дивна казка.

Послухай музику землі і таємничу, і бажану.

Її акорди чарівні, що звуки дивного органу.

Ведучий. До вашої уваги учні 2 класу підготували казку «Лісові пригоди» і ми запрошуємо їх на сцену.

(Інсценізація екологічної казки «Лісові пригоди»).

Ведучий. Діти, наша Земля і природа, як поранений птах, який кричить, прохає нас допомогти їй. Ви повинні знати про те, що можна зберегти природні багатства для всіх, хто живе та буде жити на Землі. Ми з вами можемо не тільки зберегти природу, яка нас оточує, а й примножити її. У народі кажуть, що людина не марно прожила свій вік, якщо вона збудувала дім, виростила дітей, посадила дерево. Учні 3 класу теж приймають участь в екологічних акціях та заходах. Сьогодні вони розкажуть нам про те, як врятували річечку. Тож зустрічайте, на сцені учні 3 класу.

(Інсценізація екологічної казки «Порятунок річечки»).

Ведучий. Любі діти, творіть добро, саджайте ліси, очищайте джерела і ріки. Любіть свою матінку-землю і вона вам відповість любов'ю і щедрістю.

Вмійте природу любити, вам у походи ходити

І мандрувати, любі діти, вмійте ж природу любити.

Кожній стеблинці радіти в полі, у лісі, над яром –

Квіти, дерева і трави, цвіту не вирви задаром,

Гілки не рви для забави. Оберігайте ж повсюди

Шлях і стежиночку в гаї, все те окрасою буде

Нашого рідного краю!

На сцену запрошуються учні 4 класу з своєю екологічною агітбригадою та казкою «Курочка ряба».

(Інсценізація екологічної казки «Курочка ряба»).

Ведучий. Все на світі нам треба берегти:

І птаха, і звіра, і оту травинку.

Не чванься тим, що цар природи ти,

Продовження додатку Д

Бо врешті, ти – лише його частинка.

Разом дбаймо про наш дім, ім'я якого – Батьківщина Україна.

(Звучить вступ до пісні на слова Ж. Юзві).

Рятуйте, діти, світ. Любіть свою планету,

Шануйте кожну мить, народжуйте добро.

Щоб нам не довелось платити гірку монету

За наше ненаситне і незворотне зло.

Рятуйте джерело – цю життєдайну силу,

Енергію землі, повітря і води,

Щоб було менше в них сміття, отрути, пилу,

Щоб все, що дав нам Бог, не кануло в імлі.

Нас кличе новий час в незвідані дороги,

Майбутнього зоря вже молиться до нас,

Рятуйте, діти, світ, гармонію природи,

Рятуйте, діти, світ. це ваш останній шанс.

Дякую за увагу, до побачення, до нових зустрічей.

(Звучить пісня «Послухай музику Землі» у запису).

Додаток Е

Кейс-урок

«Підготовка тварин до зими. Піклування людей про птахів узимку»

Мета: закріпити та поглибити знання учнів про підготовку до зими комах, пташок та звірів; вдосконалювати обчислювальні навички та навички роботи з природним матеріалом; розвивати пізнавальний інтерес; формувати ключові компетентності: комунікативну, інформаційну, навчально-пізнавальну; виховувати екологічне мислення.

Тип уроку: інтегрований

Форма проведення: кейс-урок

Методико – дидактичне забезпечення уроку: презентація «Як тварини готуються до зими, відеоролік «Піклування людей про тварин», «Метелик», «Природа восени», : дорожні карти по групах «Бджілки», «Білочки», «Синички», картки-завдання для роботи в групах, розмальовки комах, кольорові олівці, насіння, клейстер, пензлики, картонні основи для годівничок, соснові шишки, ілюстративний матеріал, лепбук «Тварини восени»

Хід уроку

I. Організація класу. Психологічна підготовка учнів до сприйняття матеріалу.

Холодно зараз в лісах і в лугах,

Холодно зайчикам, лискам, птахам.

Тепло і затишно в класі у нас,

Друзі мої, я вітаю всіх вас!

Добрий день, мої школярі!

- Заплющить очі і повторюйте за мною
- Я уважний
- Я все можу
- Я все хочу знати
- У мене все вийде
- Розплющить очі, я вам бажаю успіху і очікую цікавої плідної праці, щирого обміну думок, спостережливості і активної роботи.

На сьогоднішньому уроці ми будемо повторювати вивчене, визнавати нове, рахувати, малювати, творчо працювати і, звичайно, відпочивати. Отже, починаємо урок, щоб дістатись до зірок. А допоможе нам в цьому кейс-технологія. Що таке кейс?

II. Підсумок спостережень за погодою.

Кейс 1. Вправа «Синоптична лабораторія»

- Діти, запрошую вас в синоптичну лабораторію і на черзі кейс 1.

- Яка пора року? Це чудова пора року. І про осінь навіть Т.Г. Шевченко казав:

Продовження додатку Е

Минає літо.

Шелестить пожовкле листя по діброві

Гуляють хмари,

сонце спить...

-А які осінні місяці ви знаєте? А звідки походить назва цього місяця?

- Назвіть сьогоднішню дату.

- Яка температура повітря? Як інакше ще можна сказати?

- Який стан неба?

- Чи були опади?

- Чи є вітер?

- Як змінюється погода восени?

- Які народні прикмети пов'язані з цим місяцем?

(Діти обирають умовні позначки та створюють на дошці календар погоди на сьогодні. Черговий синоптик інформує про прикмети погоди сьогоднішнього дня.)

III. Повідомлення теми і мети уроку.

Кейс 2. «Літературна морока»

1. Гра «Дешифрувальник»

Розшифруйте тему нашого уроку

2 тва	5 го	8 ся
4 ни	7 ють	11 ми
1 як	3 ри	9 до
6 ту	10 зи	

Кожен з вас на протязі тижня приймав участь у навчальному проекті «Як готуються тварини до зими»: кожен досліджував, як тварини готуються до зими, хтось працював над створенням лепбука, хтось майстрував, готував відео, але всі ви сумлінно готувалися до цього уроку. То ж давайте разом будемо насолоджуватися нашими з вами розповідями, результатами дослідження, математичними та мовними вміннями, презентаціями.... Та багатьма цікавинками. Гарного нам уроку!

IV. Актуалізація знань. Мотивація навчальної діяльності.

Кейс 3. «Пташині детективи»

Загадка

Без сокири і без рук, а дім будують.

1. Вправа «Мозковий штурм»

- Яка користь від птахів? Що було б, коли б птахів не було?

2. Метод «Обери позицію».

- Що страшніше для птахів узимку – голод чи холод?

Взимку зимуючим птахам важко добувати їжу, все занесене снігом і від нестачі корму багато їх гине.

Продовження додатку Е

3. Інтерактивна вправа «Закінчіть мою думку»

1. Птахи відлітають у вирій, тому що...
2. Перелітні птахи – це велика група птахів, які...
3. Зимуючі птахи – це...
4. Сорока, горобець, сойка – це...
5. Ластівка, зозуля, лелека – це...

- Діти, осінь нам на згадку подарувала чарівну картину природи. Ось погляньте, яких пташок ви впізнали? (дерево з птахами та тваринами)

4. Гра « Четвертий зайвий » (діти вибирають по одній пташці і розподіляють на дереві)

- Діти, чи добре ви знаєте птахів? Знайдіть зайву птаху.
 - Скільки б разів не гостювали птахи в теплих краях, та щороку навесні вони повертаються до рідних домівок. Як каже народне прислів'я: «В гостях добре, а вдома найкраще». І це стосується не тільки пташок, а й нас, людей.

- Діти, а яких ще тварин ви бачите на дошці? (*Ведмідь, лисиця, їжак*)

- А чому ви їх не вибирали? (*Бо вони не птахи*). Чому вони не птахи?

- До якої групи ми відносимо цих тварин? (*До звірів*)

IV. Сприймання і усвідомлення нового матеріалу.

1 Інтерактивна вправа «Асоціативний куц »

- Які групи тварин ви знаєте?

звірі

комахи

ТВАРИНИ

риби

птахи

- Пригадайте ознаки звірів

— Багато клопоту восени не тільки у птахів, комах, але й у звірів. І далі на уроці ви більше дізнаєтеся, як змінюється життя звірів восени, як готуються комахи до зими, поглибите знання про інших тварин. А урок у нас далі буде незвичний – природо-трудо-математичний.

1. Кейс 1. «Літературна морока»

Вправа «Інтелектуальна хвилинка»

- Відгадайте загадки.

Зимою спить,

літом бринить.

Понад сади літає,

солодкий нектар збирає. (Бджола)

Її часто називають лісовою пустункою. Особливо багато роботи вона має восени. Адже на зиму треба зробити запаси їжі. Швидко стрибає з гілки на гілку вона в пошуках шишок, горішків, жолудів, грибів. Пухнастий хвостик інколи встигаєш побачити серед гілок. (Білка)

Це одна з найбільш корисних пташок, яка зимує в наших краях. Пара цих птахів з'їдає близько трьох тисяч гусениць за день.

Продовження додатку Е

Як зима – вона на гілці,
І співа, мов на сопілці...
Жовті груди, чорні крила,
Кусень сала сама з'їла. *(Синичка)*

3. Розподіл класу на групи за назвами тварин.(малюнки перед уроком обирають діти)

- Ми працюємо у групах, тому пригадаємо ПРАВИЛА РОБОТИ У ГРУПІ

1. Працюють всі.
2. Кожний пропонує варіант відповіді по черзі.
3. Говорити коротко й чітко. Головне – не перебивати один одного.
4. Критикуй – не товариша, а ідею.
5. Ми працюємо разом, щоб було добре всім.
6. Культурна людина вміє не тільки говорити, а й слухати.

4. Робота в групах .

Діти, отримайте «Дорожню карту» (дод. 1), згідно якої ви будете переміщуватися по наших зупинках. На ній також є завдання, які слід виконати на кожній зупинці. (У кожної групи карта свого кольору). Час роботи на кожній зупинці – 7 хвилин.

	1	2	3
«Білочки»	Кейс 4.Онлайн станція	Математична артгалерея	Творча майстерня
«Бджілки»	Кейс 5. Математична артгалерея	Творча майстерня	Онлайн станція
«Синички»	Кейс 6.Творча майстерня	Онлайн станція	Математична артгалерея

1. Кейс 4. Онлайн станція.

Діти передивляються відеоролик «Звірі восени»

За результатами перегляду кожна група працює з розрізаним деформованим реченням, складає його та приклеює біля відповідного малюнку, відповідає на питання та роблять висновок.

Продовження додатку Е

Вправа «Склади речення»**Група «Білочки»**

Білочки, жолуді, запасують, гриби, горіхи.

– Готують запаси корму на зиму такі тварини:

(миша-полівка, білка, хом'як, кріт, бобер)

– Отже, деякі звірі восени _____
(запасують корм на зиму.)

Група «Бджілки»

Зайці, шубки, колір, змінюють, на, білий.

– Змінюють забарвлення хутра на зимове такі тварини:

(Засць, лисиця, білка)

– Отже, восени звірі _____
(линяють)

Група «Синички»

Ведмеді, будують, барліг, і, залягають, спати.

Восени готуються до зимової сплячки такі тварин:

(їжак, борсук, ведмідь)

А чому вони залягають у сплячку? Деяким тваринам важко _____
(знайти їжу)

2. Кейс 5. Математична артгалерея.

Діти працюють разом з учителем.

- Для того, щоб виконати завдання на цій зупинці, повторимо спосіб розв'язання прикладів виду $38 \cdot 4$.

Правило

1. Числа розклади на розрядні доданки .
2. Десятки додавай до десятків, а одиниці до одиниць.
3. Отримані результати додай.

Гра «Математичні кінцівки»

$$38 \cdot 6 = (30 + 8) = (30 \cdot 6) + (8 \cdot 6) = \dots$$

$$45 \cdot 2 = (40 + 5) = (40 \cdot 2) + (5 \cdot 2) = \dots$$

$$84 \cdot 4 = (80 + 4) = (80 \cdot 4) + (4 \cdot 4) = \dots$$

$$73 \cdot 8 = \dots$$

- Виконайте завдання та дізнайтеся нове про комах восени.

- Група «Білочки»

«Допоможи мурашкам» (додаток 2)

Допоможи мурашкам залатати дірочки в мурашнику, щоб не дув холодний вітер, щоб їм тепло було спати. Для цього розв'яжіть приклади.

Цікаво знати.

- ✓ При настанні холодного часу, мурахи проводять його в своєму

Продовження додатку Е

✓ мурашнику, тільки переміщаються в найбільш глибокі камери. В цей час вони не сплять, але до мінімуму знижують активність.

✓ Мурашки не замерзають навіть тоді, коли мороз сягає 30 градусів. Ще з осені вони у своєму тілі накопичують таку в'язку рідину, не замерзаючу навіть у найлютіші морози – гліцерин. Ця рідина рятує їх від морозів.

✓ Запаси мурашок на зиму в основному складаються з рослинних продуктів — насіння рослин, квітів, м'яких зелених стебел. Вони і досить довго зберігаються, і володіють високою поживністю.

• Група «Бджілки»

«Допоможи бджілкам зібрати запаси на зиму» (додаток 3)

Цікаво знати.

✓ Взимку бджоли харчуються медом, який зібрали в теплу пору року. Запасаючи на зиму мед, бджоли дуже багато працюють, адже з 5 кг нектару можна отримати 1,5 – 2 кг меду.

✓ Готуючись до зими, бджоли заліплюють прополісом усі щілинки у своєму будиночку, зменшують льоток і щільно скупчуються на рамках у клуби, щоб їм було тепло.

✓ Люди утеплюють вулики, годують бджіл сиропом, який варять із цукру і води. Цей сироп наливають у спеціальне коритце і зверху його вистеляють сіном, щоб бджоли мали де сідати. Завдяки тому, що бджоли їдять, у них виділяється тепло. У вулику підтримується температура до +20°.

✓ Бджоли – гарні «математики». Стільники, побудовані ними, мають найміцнішу конструкцію і дуже правильну форму.

• Група «Синички»

«Впізнай комаху»

Розфарбуй математичну розмальовку, пізнай комаху та розкажи, як вона готується до зими.

Цікаво знати.

- Крім перелітних птахів, є й перелітні метелики – адміralи, кропив'янки. Вони відлітають на зимівлю в теплі краї, а навесні повертаються.

- Іноді серед січної холодної в кімнаті раптом затанцює на вікні красень павине око. Виявляється, метелик сховалася восени десь між рамами, а тепер розбудило його тепло опалювальних батарей. Якщо поставити в кімнаті блюдечко з підсолодженою водою, метелик може прожити до весни. За вікном завірюха, мороз, а по кімнаті пурхає вишнево-червоний метелик - прощальний подарунок минулого літа.

- Стійкість комах до холоду різуча. З зимуючих лялечок, витриманих в холодильнику при мінус 90°, виходять здорові метелики

Продовження додатку Е

3. Кейс 6. Творча майстерня.

Діти за інструкцією виготовляють годівнички для птахів з різних матеріалів.

Інструкція

- 1 Прив'яжіть нитку до основи годівнички.
2. Змастіть основу клейстером.
3. Приклейте насіння.

Увага!!! Не можна підгодовувати птахів чорним свіжим хлібом, солоною їжею, пшоном, апельсинами, лимонами, шкіркою бананів.

V. Фізкультхвилинка (після другої станції)

Танцювальні рухи під пісню Н. Май «Метелик»

VI. Закріплення та узагальнення знань, умінь та навичок

1. Підсумок роботи на онлайн станції

• Вправа «Керовані фантазії»

- Уявіть себе звірятком і коротко розкажіть, як ви готуетесь до зими. (Дітям одягають корони ведмедика, білочки, зайця). Для розповіді вони пригадують переглянутий відеоролик та користуються складеним реченням.

• Гра «Хто як зимує»

На підлозі розкладені гімнастичні обручі

1. Впадають у сплячку
2. Активні
3. Роблять запаси

Дітям роздаю малюнки: борсук, вовк, білка, заєць, їжак, ведмідь, лисиця, миша-полівка, бобри

- Один, два, три, кожен звір своє місце займи.

Гра «За і проти» (за – зелена долонька, проти – червона долонька)

- З настанням холодів всі звірі готуються до зими.	+
- У лісі всі звірі лягають спати до весни.	-
- Зміну забарвлення і густоти хутра у тварин називають линянням.	+
- Їжак запасів на зиму не робить.	+
- Узимку вовк може з'їсти навіть мишу і птаха.	+
- Заєць їсть узимку моркву і капусту.	-
- Лисиця часто підкрадається в село за домашньою птицею.	+

2. Підсумок роботи в творчій майстерні

- Подивіться, які чудові годівнички ви зробили з доступних матеріалів!

«Лайфхакери» - презентація сучасних годівничок.

Що таке «лайфхакінг»? «Довідкове бюро» нам допоможе... Це маленька хитрість чи корисна порада, яка спрощує процес чи економить час для досягнення мети. Це «кмітливість», «рецепт», «знахідка».

Гра «Оплески»

До годівнички покладу:

Продовження додатку Е

- Насіння кавуна, дині, клена (+)
- Гарбузове насіння (+)
- Пшоно (-)
- Цукерки (-)
- Зерно (+)
- Підсмажене соняшникове насіння (-)
- Крихти білого хліба (+)
- Солоне сало (-)

Підсумок роботи в математичній арт галереї

Що цікавого ви дізналися про підготовку комах до зими? (На дошці з'являються малюнки, створені групами)

Крім того, всі повторили спосіб розв'язування прикладів виду $38+52$.

ВІІ. Підсумок. Рефлексія

Тепер у нас цілий багаж знань. Чи досягли ми поставленої мети?

Вправа «Інтерв'ю»

- Сьогодні на уроці я дізнався...
- Було цікаво дізнатися...
- Я виконував завдання...
- Я зрозумів, що...
- Я навчився...
- Я зміг...
- Мене здивувало...
- Урок дав мені для життя...
- Мені захотілося...
- Більше за все мені сподобалося...

ВІІІ. Домашнє завдання

На дорожніх картах запропоноване завдання на вибір.

1. Розв'язати приклади та скласти назви тварин. Розказати, як люди піклуються про тварин.
2. Скласти казку «Осінні турботи їжачків»
3. Підготувати хвилинку-цікавинку «Риби восени»

ІХ. Оцінювання.

- Мені сподобалося, як ви працювали на уроці. А вам?
- Цікаву інформацію з уроку занесемо до нашого лепбука «Тварини восени»
 - Хочу звернутися, діти, до вас із проханням.

Холодно взимку зайчатам і білці,

Песику — в будці, в сараї — корівці.

Мерзнуть у котика лапки і вуха,

Мерзне ворона в лиху завірюху.

Горю зарадити можемо —

В будку Шарикові настелить соломи,

Продовження додатку Е

Зайчикові покладіть під кущик
Кілька морквинок, листочок капусти,
Теплу корівці поставте водичку
Птицям насипте крихт в годівничку.
Як допоможемо дружно, малята,—
Виживуть взимку птахи і звірята
Працювали ви старанно,
Тож урок пройшов не марно.
Працювали від душі.
Третій клас – ви МОЛОДЦІ!

Додаток Є Дидактичний матеріал

Народні прикмети.

Довгі бурульки – на довгу весну.

Місяць ріжками донизу – на тепло.

Ластівка прилетіла – незабаром грім загримить.

Чим сильніший перший удар грому, тим краще буде урожай.

Рано прилетіли жайворонки та граки – буде тепла весна.

Сніг швидко розтає, і вода хутко збігає – на вологе літо.

Якщо метелики зранку весело літають, перепурхуючи з квітки на квітку, удень буде гарна погода.

Граки перед зміною погоди зграями літають над гніздами.

Холодний і вітряний травень корисний для врожаю.

Якщо зайці довго не линяють – бути прохолодній весні.

Проліски й підсніжники розкривають пелюстки на гарну погоду.

Горобці перелітають зграйками з місце на місце – перед сильним вітром.

Прислів'я, приказки.

Як на дощ багатий май – щедрий буде урожай.

Квітень води підбирає, квіти розкриває.

Журавлі прилетіли, полудень принесли.

Весною зверху припікає, а знизу морозить.

Проліски – очі березня.

Весняний день рік годує.

Весна днем красна, а на хліб пісна.

Березень у зими кожуха купив, а на третій день пропав.

Вода у квітні на лузі – сіно в копиці.

Сухий і теплий май – скупий буде урожай.

У березні день з ніччю стрічаються.

Додаток Ж

До дерева біжи

Мета. Розширити і закріпити знання дітей про дерева.

Перебіг гри

Гра проводиться під час екскурсії. Учитель об'єднує дітей у двох командах. Представник однієї з команд описує дерево, не називаючи його. За сигналом вчителя «раз, два, три – до дерева біжи!» гравці з другої команди біжать до описаного дерева. Потім команди міняються ролями. Хто помилився – вибув з гри. Перемагає та команда, у якій залишається більше гравців.

Треба – не можна

Мета. Закріпити правила поведінки в природному середовищі.

Перебіг гри

Учитель пропонує дітям уявити, що вони знаходяться в лісі, й пригадати, як слід поводитися і чого не можна робити. Він називає дію, а діти відповідають: «можна» або «не можна» робити. Згодом пропонується ускладнений варіант гри: на слова вчителя «можна» або «не можна» діти називають відповідні вчинки. У разі правильної відповіді учень отримує фант. Виграє той, хто збере найбільше фантів.

Можна: саджати квіти, рослини; охороняти первоцвіти й рідкісні рослини; обгороджувати мурашники; милуватися красою природи; підгодовувати птахів.

Не можна: ламати гілочки дерев; обдирати кору дерев; збивати гриби ногами; ловити метеликів, бабок, жаб.

Додаток 3

Задача 1

Якось Оля гуляла в полі. Там вона побачила квіточку ромашки. Оля хотіла зірвати її та подарувати мамі, але раптом зупинилася, постояла хвилинку, дивлячись на квітку, і побігла далі. Поясніть, чому Оля так вчинила?

Задача 2

Максим та Андрій гралися в піску. Біля них повзлизжучки-«солдатики». Максим злякався і засипав їх піском. Натомість Андрій швиденько відштовхнув Максима і визволив комах. Хто з хлопчиків вчинив правильно?